

Բյուրականի աստղադիտարանը հռչակվել է փարաժաշրջանային աստղագիտական կենտրոն

ՀՀ ԳԱԱ Վ. Համբարձումյանի անվան Բյուրականի աստղադիտարանը Միջազգային աստղագիտական միության որոշմամբ հռչակվել է տարածաշրջանային աստղագիտական կենտրոն: Այն ընդգրկվել է նաև ԱՊՀ երկրների ինովացիոն համագործակցության միջպետական ծրագրում:

Օրերս ՀՀ ԳԱԱ նախագահության նիստում, հաշվի առնելով Բյուրականի աստղադիտարանի նոր կարգավիճակը, որոշվեց մշակել աստղադիտարանի ռազմավարական նոր ծրագիր և բարեփոխել կառավարման համակարգը:

ՀՀ ԳԱԱ Տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

Հայկական նոր հանրագիտարանի ստեղծումը անհրաժեշտություն է

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը հավանություն տվեց Հայկական նոր հանրագիտարանի ստեղծելուն՝ «Հայկական հանրագիտարան» հրատարակչության առաջարկությամբ: Նոր հանրագիտարանը բաղկացած է լինելու 10 հատորից՝ թվային և տպագիր տարբերակներով: Հանրագիտարանի ստեղծելու համար պետք է կազմավորվեն հեղինակների մասնագիտական խմբեր, որոնք կկազմակերպեն հոդվածների պատրաստումն ու դրանց համակողմանի քննարկումը: Նոր հանրագիտարանի ստեղծումը կիրականացվի 2016-2026 թվականներին:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը մտադիր է դիմել ՀՀ կառավարությանը՝ Հայկական հանրագիտարանի հրատարակությունն իրականացնելու համար համապատասխան միջոցներ հատկացնելու խնդրով:

Հիշեցնենք, որ 1974–1987թթ. հրատարակվել է 12+1 հատոր Հայկական սովետական հանրագիտարանը, որի պատրաստումն ու հրատարակությունը լուրջ ծեռքերում էր հայ մշակույթի և գրադարանաբանության պատմության մեջ: Ընդունված հանրագիտարանային սկզբունքներով առաջին անգամ մշակվել, ամփոփվել և ներկայացվել են հայ ժողովրդի պատմության, արվեստի, մշակույթի, հասարակական-քաղաքական կյանքի, տնտեսության, սպորտի, առողջապահության և մյուս ոլորտների կարևորագույն իրադարձությունները:

ՀՀ ԳԱԱ Տեղեկատվական-վերլուծական կենտրոն

Հայոց լեզուն՝ եղեռնագարկ

ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում կայացավ ևս մեկ գիտա-ժողով, այս անգամ՝ «Հայոց լեզուն՝ եղեռնագարկ» թեմայով: Տեղասպանության 100-ամյա տարելիցի շրջանակներում մեկը մյուսին հաջորդած միջոցառումներից հետո ինստիտուտի բարբառագետների ուժերով կազմակերպված այս գիտաժողովի նպատակն այն կարևորագույն դրույթի հաստատումն էր, որ ցեղասպանության հետևանքով բնօրրանից կտրված և աշխարհով մեկ սփռված հայ բարբառները դատապարտված են աստիճանական մահացման:

Գիտաժողովի հիմնական զեկուցողները ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի գիտաշխատողներն էին: Ինստի-

տուտի տնօրեն, լեզվաբան-բարբառագետ Վիկտոր Կատվալյանը հանգամանորեն ներկայացրեց Մեծ եղեռնի բերած արհավիրքների շարքում մեր ինքնության ամենամեծ վնասը՝ հայոց լեզվի կրած մեծագույն վնասները՝ հատկապես մատնանշելով արևմտահայերենի և արևմտահայ բարբառների գլխին կախված կորստյան սպառնալիքը: Հարյուր տարվա ընթացքում բնօրրանից կտրված և աստիճանաբար մահվան դատապարտված բարբառներից շատերն արդեն վերացել են և չունեն լեզվակիրներ: Այդ իմաստով, խիստ կարևոր են արդեն իսկ գործածությունից դուրս եկած արևմտահայ բարբառների նկարագրությանն ուղղորդված աշխատանքները: Հարկ է նշել, որ նկարագ-

րական բարբառագիտության ասպարեզում համապատասխան հարուստ փորձը պակասում է: Այնուամենայնիվ, առաջնորդվելով բարբառագիտական մեծագույններում Հ.Աճառյանի կողմից որդեգրված սկզբունքով ու հեթեթականությամբ, լեզվաբան-բարբառագետների ներկայիս սերունդը ծոցում է լեզվի ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնում կուտակված բարբառային միավորների գրանցումներից և առկա բանախոսական մեծություններից՝ այս կամ այն բարբառի կամ խոսվածքի նկարագրությունը տալու համար:

Ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի ավագ գիտաշխատող **Ջենմա Բառ-**

նասյանի զեկուցման թեման բնօրրանից կտրված հայ բարբառներից մի քանիսի արդի վիճակին էր աղերսվում: Շատ արդիական դարձած պահանջատիրական խնդրի դրույթներից մեկն էլ այն է, որ ցեղասպանությունը ոչ միայն մարդկանց ֆիզիկական բնաջնջմամբ է հատկանշվում, այլև բռնագողթի հետևանքով բնօրրանից կտրված մայրենի խոսվածքի տարագրությամբ և աստիճանական կորստով: Վաղմջական ժամանակներից ի վեր իր մայրենի խոսվածքով հաղորդակցվող բարբառակիր հանրությունը, բնօրրանից կտրվելով և այլ լեզվական միջավայր տեղափոխվելով (կարևոր չէ՝ օտարալեզու, թե հայախոս), կարող է փրկվել ֆիզիկապես, որոշ ժամանակ ներընտանեկան միջավայրում հաղորդակցվել մայրենի խոսվածքով, սակայն հաջորդ սերունդների լեզուն արդեն բնօրրանի բարբառը

➤3

Մուսս

ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆ

ՄԵՆԻՔ

Եթե չլիներ մեր հողը այսպես երկու աշխարհի ճամփաբաժանին, Կամուրջ չդառնա՞ր Եկող-գնացող ցեղերի համար-

Եթե չլիներ մեր Տիգրան Մեծը այդպես բռնկվող, Ծանրախոհ լինել և չգտնվել

Իր դեզ աներոջ՝ Միհրդատի հետ,-

Եթե չլիներ Արտավազդ արքան այդքան բանաստեղծ, Թատերգության տեղ՝ գաղտնագրեր՝ գրեր, Եվ դեզ գլուխը՝ շողոմ խոսքերով Խոնարհեր չքնաղ փարավոնուհու Ուտքերի առջև,-

Եթե չլիներ ամեն մի իշխան ինքն իրենով լի՝ Ամենից առաջ ինքն իրեն իշխեր, Խեղդեր իր «եսը»՝ «մենքի» ծովի մեջ,-

Եթե անսայինք ողջամտության վասակյան ծայրին Մտքի հաշվարկով հլու ապրելիք, Ապրելիք սակայն, Եվ Վարդանի հետ՝ սոսկ սրտին փարած Գոռ չմեռնեի՞նք Ավարայրի մեջ,-

Եթե այդքան կույր, այդքան տենդագին

Չերկրպագեի՞նք խաչին ու սիրուն

Ու գրչի տեղակ՝ սո՛ւր բանեցնեի՞նք,-

Եվ եթե, եթե, եթե...

Ո՛վ երկինք,

Մինչև ե՞րբ պիտի

Բյուր «եթեների» ալիքներն ընկած

Այսպես տվայտենք

Եվ չազատվելով ինքներս մեզմից՝

Դեռ ավելացնենք հնին նորե՛րը...

Բայց, ո՞վ իմանա,

Եթե չլիներ այն, ինչ որ եղավ,

Մենք կլինեի՞նք այն, ինչ որ եղանք...

31/12-73 թ.
Եղվարդ

Մուրադ ՆԱՍՐԱԹՅԱՆ - 80

ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը հունիսի 22-ին շնորհավորել է անվանի ճարտարապետ Մուրադ Ռաֆայելյանին՝ ծննդյան 80-րդ տարեդարձի կապակցությամբ, որում մասնավորապես ասված է. «Նշանակալի է Ձեր ավանդը հայկական պատմական հուշարձանների չափագրման և մեր մշակույթի գլուխգործոցները գիտական շրջանառության մեջ դնելու գործում: Ձեր երկարամյա և բեղմնավոր գործունեությամբ մեծ ներդրում ունեք հայ ճարտարապետության պատմության ուսումնասիրության ասպարեզում:

Մաղթում եմ Ձեզ առողջություն, երկարակեցություն և ամենայն բարիք»:

ՀՀ նախագահի մամուլ գրասենյակ

Հոբելյարին ողջույնի ուղերձ է հղել ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը հետևյալ բովանդակությամբ՝

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ճարտարապետության բաժնի վարիչ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ վաստակավոր ճարտարապետ, ՀՀ պետական մրցանակի դափնեկիր, ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆեսոր Մուրադ ՌԱՐԱԹՅԱՆԻՆ

ՀԱՐԳԵԼԻ ՄՈՒՐԱԴ ՄԱՐԳԱՐԻ

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը և ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքը շնորհավորում են Ձեզ՝ Ձեր ծննդյան 80-ամյա հոբելյանի կապակցությամբ:

Լինելով Հասարակական գիտական գերդաստանի արժանավոր շառավիղը՝ ավելի քան 50 տարի առաջ ուղիղ ճանգով ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ՝ որպես կրտսեր գի-

տաշխատող: 1988-ից առ այսօր Դուք ղեկավարում եք ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ճարտարապետության բաժինը: Եվ գնալով Ձեր հոր՝ վաստակաշատ հայագետ, ՀՍՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ Մուրադ Ռաֆայելյանի հետքերով՝ 2006 թվականին համալրեցիք ՀՀ ԳԱԱ անդամների շարքերը:

Անուրանալի է Ձեր անցած բեղմնավոր գիտական գործունեության նշանակությունը, ծանրակշիռ՝ Ձեր ավանդը հայ ճարտարապետության պատմության ուսումնասիրության գործում:

Դուք առաջինն եք ուսումնասիրել ու գիտական շրջանառության մեջ դրել վաղմիջ-նադարյան Հայաստանի մի շարք կարևոր հուշարձաններ, Արցախի, Սյունիքի ճարտարապետության համալիրները, Թբիլիսիի հայկական եկեղեցիները, հետազոտել հայ և մերձակա ու հեռավոր երկրների ճարտարապետական առնչությունները:

Դուք ճարտարապետության այն եզակի պատմաբանն եք, ով ուսումնասիրել և շարադրել է հայ ճարտարապետության ամբողջական պատմությունը՝ սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը, ընդ որում ոչ միայն հայերեն, այլև ռուսերեն ու ֆրանսերեն:

Գիտության հարազատ կաճառը բարձր է գնահատել Ձեր վաստակը. 2003-ին Դուք պարգևատրվել եք ՀՀ ԳԱԱ պատվոգրով, իսկ 2005-ին՝ ՀՀ ԳԱԱ վաստակագրով: Եվ միանգամայն տրամաբանական է, որ տևական ընդմիջումից հետո վերականգնված Թորոս Թորամանյանի մրցանակը 2010-ին շնորհվեց Ձեզ «Հայկական վաղբրիստոնեական ճարտարապետությունը» (Մոսկվա, 2010) աշխատության համար, որում ներկայացված են հայկական ազգային շինարարական արվեստի ծնավորումը 4-7-րդ դդ., դրա նվաճումները և ավանդը համաբրիստոնեական եկեղեցական ճարտարապետության համատեքստում: Այդպիսով, Դուք Ձեր արժանի տեղը զբաղեցրիք հայ ճարտարապետության ամբողջ ուսումնասիրողներ, Թորոս Թորամանյանի մրցանակի դափնեկիրներ Նիկոլայ Տոկարսկու, Վարազդատ Հարությունյանի, Հովհաննես Խալիֆաչյանի, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ճարտարապետության բաժնի առաջին վարիչ Ալեքսանդր Սահինյանի, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Պաոլո Կունեյի, ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր դոկտոր Արթիմո Ալպագո Նովելլոյի կողքին:

Թանկագին հոբելյար, կրկին շնորհավորելով Ձեզ՝ սրտանց մաղթում ենք քաջառողջություն, գիտաստեղծագործական նորանոր նվաճումներ՝ ի նպաստ հայագիտության, ի շահ ՀՀ ԳԱԱ առաջընթացի:

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Ռ.Մ

ՀՀ ԳԱԱ նախագահ, ակադեմիկոս ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ ՅՈՒ.Մ.

ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս «20» հունիսի, 2015թ.

ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՆԽՈՆՔ ՄՇԱԿԸ

Լրացավ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ճարտարապետության բաժնի վարիչ, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀՀ վաստակավոր ճարտարապետ, ՀՀ պետական մրցանակի դափնեկիր, ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆեսոր Մուրադ Ռաֆայելյանի ծննդյան 80-ամյա և գիտական գործունեության 50-ամյա հոբելյանները:

Մ. Ռաֆայելյանը ծնվել է 1935 թվականի հունիսի 20-ին Երևանում: 1952-ին ոսկե մեդալով ավարտելով Երևանի Խ.Աբովյանի անվան արական միջնակարգ դպրոցը՝ Մ. Ռաֆայելյանը ընդունվում է Երևանի Կ.Մարքսի անվան պոլիտեխնիկական ինստիտուտի շինարարական ֆակուլտետի ճարտարապետական բաժանմունքը, որն ավարտում է գերազանցության դիպլոմով 1958-ին՝ ստանալով «ճարտարապետի» որակավորում:

1958-ին Մ. Ռաֆայելյանը՝ որպես ավագ ճարտարապետ, աշխատանքի է անցնում նորաբաց «Երևաննախագիծ» ինստիտուտի Գևորգ Ալեքսանդրի Թամանյանի արվեստանոցում: Նրա նախագծերով Երևանում կառուցվում են բնակելի և վարչական շենքեր, դպրոցներ:

1964 թ. ապրիլից Մ. Ռաֆայելյանի գիտատեղծագործական և գիտակազմակերպական գործունեությունն ամփոփվում է ինստիտուտի կապվում է ՀԽՍՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի հետ, նախ՝ որպես կրտսեր գիտաշխատակից, ապա ինստիտուտի գիտքարտուղար (1971 թ. մինչև 1976 թ., զուգահեռաբար՝ նաև Արվեստի ինստիտուտում գործող արվեստագիտության և ճարտարապետության գիտական աստիճանաշնորհման խորհրդի գիտական քարտուղար): 1979 թ. Մ. Ռաֆայելյանը նշանակվում է ինստիտուտի պատմության և մշակույթի հուշարձանների համահավաքի նորաստեղծ բաժնի վարիչ՝ այդ պաշտոնում աշխատելով մինչև 1985թ.:

1988 թ. ապրիլի 15-ից մինչ օրս Մ. Ռաֆայելյանը ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ճարտարապետության բաժնի վարիչն է:

1993-ին Մ. Ռաֆայելյանը պաշտպանում է դոկտորական ատենախոսություն «Հայաստանի XV-XIX դդ. սկզբի ճարտարապետությունը» թեմայով և ստանում Ռուսաստանի Դաշնության ճարտարապետության դոկտորի գիտական աստիճան:

2003-ին Մ. Ռաֆայելյանը ստանում է

«ճարտարապետություն» մասնագիտությամբ պրոֆեսորի գիտական կոչում:

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի առաջադրմամբ՝ 2006-ին Մ. Ռաֆայելյանը ընտրվում է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ:

Մ. Ռաֆայելյանը հեղինակ է 18 գրքերի, 14 բրոշյուրների, 9 ուղեցույցների, հարյուրավոր հոդվածների, թեզիսների, գրախոսությունների և հանրագիտարանային հոդվածների, որոնք լույս են տեսել ինչպես Հայաստանում և Լեռնային Ղարաբաղում, այնպես էլ Մոսկվայում, Կիևում, Թբիլիսիում, Փարիզում, Լիոնում, Վիեննայում, Լիսաբոնում, Յոնոնում, Վենետիկում, Միլանում, Բոլոնիայում, Նեապոլում, Բյոլոնում, Հալլեում, Լեյդենում, Չամոստյեում, Բեյրութում, Հալեպում, Տոկիոյում, Մոնրեալում... Գիտնականի աշխատություններին ու զեկուցումներին բնորոշ են մասնագիտական բարձր մակարդակը և փաստական նյութի լայն ընդգրկումը:

«Հայ արվեստի պատմություն» կոլեկտիվ հիմնարար աշխատության համար, որտեղ նա հեղինակել էր հայկական ճարտարապետության պատմությանը նվիրված բաժինները, Մ. Ռաֆայելյանը արժանացել է 2009 թվականի ՀՀ Պետական մրցանակին՝ կերպարվեստի ոլորտում:

Մ. Ռաֆայելյանը ուսումնասիրել է և չափազորել հայկական գաղթաբախների հուշարձանները, մասնավորապես Թբիլիսիի 24 հայկական եկեղեցիները և ուսումնասիրության արդյունքները հրատարակել ռուսերեն և ֆրանսերեն:

Գիտնականի հետաքրքրությունների կենտրոնում է հարատև գտնվել Արցախի ճարտարապետության ուսումնասիրությունը: Իր գիտական գործունեության արշալույսին՝ 1964-ին, նա առաջին անգամ այցելում է Ղարաբաղ՝ դառնալով ոչ միայն ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտից Արցախից, այլև ճարտարապետության առաջին հայ պատմաբանը: Նա առաջին անգամ չափազորում է Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի հայկական միջնադարյան ճարտարապետության արժեքավոր հուշարձանախմբեր Ամարասի վանքը, Դադիվանքը, Խաթրավանքը, Գանձասարի համալիրը, Գաջավանքը, բազմաթիվ եկեղեցիներ, այդ թվում՝ Շուշիի նշանավոր Ղազանչեցոց տաճարը:

Հետագայում գիտնականն ուսումնասիրում է դրանք և տարբեր լեզուներով հրատարակում առանձին բրոշյուրների և հոդվածների տեսքով:

Այդ տևական ուսումնասիրությունների հանրագումարը դարձավ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ 1992-ին լույս տեսած «Հայկական ճարտարապետության Արցախի դպրոցը» մենագրությունը (1992): Գիտականից բացի՝ կարևոր քաղաքական նշանակություն ունեցած այս աշխատության մեջ հեղինակը հակահարված տվեց աղբյուրների կեղծարարներին, ովքեր ջանում էին արցախյան ճարտարապետությունն օտարել հայ մշակույթից, ապացուցեց, որ դրանք ոչ թե «ալբանական» են, այլ հայկական:

Նախիջևանում Մ. Ռաֆայելյանը չափազորել, վերլուծել և գիտական շրջանառության մեջ է դրել բազմաթիվ հուշարձաններ: Նա ուսումնասիրել է նաև Ազուլիսի ճարտարապետական հուշարձանները և վերջին հայ գիտնականն է (գուցե վերջին հայը), որը եղել է Ջուդայի գերեզմանատանը, ինչի արդյունքում էլ հետագայում ուսումնասիրություն հրատարակեց Ջուդայի խաչքարային դպրոցի առանձնահատկությունների մասին:

2000-ին Մոսկվայում լույս է տեսնում Մ. Ռաֆայելյանի «Армянская архитектура раннего христианства» հիմնարար աշխատությունը՝ ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Ռ.Քոչարյանի և Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի մուտքերով, հարուստ փաստական նյութով, բոլոր հուշարձանների լուսանկարներով և գծագրերով:

Մ. Ռաֆայելյանը զբաղվել է այնպիսի նշանակալից և քիչ ուսումնասիրված բնագավառով, ինչպիսին ճարտարապետական առնչությունների հիմնահարցն է: Նա ուսումնասիրել է հայ-բյուզանդական, հայ-սիրիական, հայ-իրանական, հայ-վրացական ճարտարապետական կապերը և դրանց արդյունքները հրապարակել ու ներկայացրել գիտաժողովներում:

Նշանակալի է Մ. Ռաֆայելյանի ավանդը հայ արվեստին նվիրված միջազգային սիմպոզիումների (1975, 1978, 1981, 1985, 1988) կազմակերպման գործում:

Իր գիտական գործունեությանը զուգըն-

թաց Մ. Ռաֆայելյանը հայկական ճարտարապետությունն է ներկայացրել միջազգային բազմաթիվ սիմպոզիումներում աշխարհի տարբեր երկրներում:

«Հայաստան, իմ բարեկամ» (Armenie mon amie) Ֆրանսիայում Հայաստանի տարվա (21.09.2006-14.07.2007) շրջանակներում կազմակերպված մշակութային կարևոր միջոցառումներից էր Փարիզում՝ Կոնսյեթերիում բացված «Հայաստանի 12 մայրաքաղաքները» ցուցահանդեսը, որտեղ լուսանկարներով ու ցուցամուշակներով ներկայացվեց Հայաստանի 12 մայրաքաղաքների՝ Վանի, Արմավիրի, Երվանդաշատի, Արտաշատի, Տիգրանակերտի, Վաղարշապատի, Դվինի, Բագարանի, Շիրակականի, Կարսի, Անիի, Սսի և Երևանի պատմությունը: Ցուցահանդեսի գիտական ղեկավարը Մուրադ Ռաֆայելյանն էր: Ցուցահանդեսի կատալոգի ֆրանսերեն տեքստերի հեղինակը նույնպես Մ. Ռաֆայելյանն էր:

Ճարտարապետության վաստակաշատ պատմաբանի գիտական ու գիտակազմակերպական աշխատանքը հաջողությամբ զուգակցվում է մանկավարժական և հասարակական ակտիվ գործունեության հետ: Պրոֆեսոր Ռաֆայելյանը տարիներ շարունակ դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանում, Երևանի գեղարվեստի պետական ակադեմիայում, Երևանի ճարտարապետության ու շինարարության պետական համալսարանում՝ իր երկարամյա փորձն ու գիտելիքները փոխանցելով ապագա ճարտարապետներին, արվեստաբաններին ու մշակութաբաններին: 2000 թ. Հասարակական գիտությունների և Սոցիոլոգիայի համալսարան (Փարիզ) և մեկ ամսվա ընթացքում ֆրանսերեն լեզվով դասախոսություններ կարդացել հայկական միջնադարյան ճարտարապետության վերաբերյալ:

Շնորհավորելով բազմավաստակ գիտնականին, ի սրտե մաղթում ենք երջանկությամբ ու ծեղրերումներով լեցուն քաջառողջ կյանքի երկար տարիներ, կենսական անսպառ կորով, գիտատեղծագործական նորանոր նվաճումներ՝ ի նպաստ հայկական ճարտարապետության պատմագիտական մտքի զարգացման, ի շահ հայագիտության առաջընթացի:

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ

ՀՀ ԳԱՍ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ

Ներկայացնում է ՀՀ ԳԱՍ սպիտուքի բաժինը

ՀՀ ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ռուբեն Պավելի Սեյսյանը ծնվել է 1936 թվականի օգոստոսին Սոչիում: Հայրը՝ Պավել Սեյսյանը՝ որպես ժողովրդի թշնամի, գնդակահարվել է 1937-ին, մայրը՝ Լարիսա Շովեն, Կարսի նախկին դատավորի դուստրը, չորս տարի թաքնվել է հետապնդումներից և փրկվել:

1954 թ. Ռ. Սեյսյանը ոսկե մեդալով ավարտել է Սուխումի քաղաքի 2-րդ միջնակարգ դպրոցը և ընդունվել Լենինգրադի էլեկտրատեխնիկական ինստիտուտի էլեկտրաֆիզիկայի ֆակուլտետը: Գիտական աշխատանքով սկսել է զբաղվել բուհում՝ 1957-

Ռուբեն Պավելի ՍԵՅՍՅԱՆ

ին ընդունվելով մոր ստեղծված ֆիզիկայի ամբիոնին կից պրոբլեմային լաբորատորիա, որտեղ էլ աշխատել է մինչև 1961 թ.: Ռ. Սեյսյանը ուսանողական տարիներին շատ ակտիվ ներգրավված է եղել ուսանողական կյանք: Որպես ծաղրանկարիչ ծանվորել է համալսարանում կազմակերպված պոեզիայի երեկոներն ու երաժշտական միջոցառումները: Ուսանողական կյանքին նվիրված նրա ծաղրանկարները տպագրվել են ինստիտուտի «Էլեկտրիկ» թերթում: Ռ. Սեյսյանին և նրա ընկերոջը (Վոլոդյա Մարամզինին) հատկացված էր ոչ մեծ մի սրահ, որտեղ նրանք կազմակերպում էին արվեստի աշխատանքների ցուցահանդեսներ:

Ռ. Սեյսյանը ինստիտուտում ավարտելուց հետո (1961 թ.) մինչև 1981 թ. աշխատել է գիտահետա-

գոտական ինստիտուտ-34-ում, որը հետագայում վերանվանվել է «Պոզիտրոն» ԳԱՄ՝ ընդգրկվելով ԽՍՀՄ էլեկտրոնային արդյունաբերության նախարարության «Գիրիկոն» գլխամասային գիտահետազոտական ինստիտուտի կազմ: Սեյսյանը նախկին ԽՍՀՄ տարածքում միկրոէլեկտրոնիկայի ոլորտում գիտական հետազոտությունների իրականացման նախաձեռնողներից մեկն էր: Նա մի քանի տասնյակ ինտեգրալ սխեմաների և միկրոէլեկտրոնային տեխնոլոգիաների գիտահետազոտական և փորձակոնստրուկտորական մշակումների (շուրջ 80) գլխավոր կոնստրուկտորն էր և 20-ից ավելի գյուտերի հեղինակ: Նա միկրոէլեկտրոնային հետազոտական մասնագիտացված բաժնի, իսկ հետագայում հետազոտական և արտադրական

առաջին համալիրներից մեկի կազմակերպողն ու ղեկավարն էր: Սեյսյանը տնային տեղեկատվական մեքենայի զաղափարի հեղինակն է, նրա գլխավոր նախագծողը (նմուշը ցուցադրվել է 1970 թ.): Այն գերազանցում էր դրանից ավելի ուշ ի հայտ եկած ամհատական համակարգչի հնարավորությունները: Նա ինտեգրալ սխեմաներով փորձարարական հետազոտությունների մի շարք մոդելների և ռուսական առաջին «լազերային» հեռուստացույցի գլխավոր կոնստրուկտորն է:

Ռ. Սեյսյանն ավարտել է Ա. Ֆ. Իոֆեյի անվան ֆիզիկատեխնիկական ինստիտուտի ասպիրանտուրան և 1969 թ. պաշտպանել թեկնածուական թեզը, որտեղ առաջին անգամ մանրամասն էր հիմնավորվել է կիսահաղորդիչներում միջսահմանային

մագնիսաօպտիկական երևույթների էկսիտոնային բնույթը: Նրա դոկտորականը՝ «Դիամագնիս էկսիտոնների սպեկտրոսկոպիան» (1978 թ.), ընդհանրացրեց այդ զաղափարներն ավելի լայն բնագավառում՝ կիսահաղորդիչ բյուրեղներում: Ռ. Սեյսյանին են պատկանում էկսիտոնների սպեկտրոսկոպիայի մի շարք նորարարական դիտարկումներ:

1981 թվականից նա Իոֆեյի անվան ֆիզիկատեխնիկական ինստիտուտի աշխատակից է, ապա նաև հետազոտական աշխատանքների ֆիզիկայի կենտրոնի «Ֆունկցիոնալ և ֆիզիկական միկրոէլեկտրոնիկայի» լաբորատորիայի ղեկավար: Ներկայումս նա ղեկավարում է «Ժայռահեղ ուլտրամանուշակագույն մանուկտոգրաֆիայի» նախագիծը, որը ֆինանսավորվում է ճապոնիայի կառավարության կողմից (ՄՏՏԿ-ի միջոցով) և միավորել է չորս ռուսական հետազոտական ինստիտուտների ջանքերը:

Ռ. Սեյսյանն ավելի քան 250 հոդվածների, գրքերի, մենագրությունների և դասագրքերի հեղինակ (և համահեղինակ) է: Նա «Դիամագնիս էկսիտոնների սպեկտրոսկոպիա» մենագրության, «Միկրոէլեկտրոնիկայի սկզբունքները» և «Կիրառական ֆիզիկա, միկրոէլեկտրոնիկա» դասագրքերի, «Լանդաուի մակարդակների սպեկտրոսկոպիա» և «Ֆիզիկայի վերջին ձեռքբերումները» գրքերի առանձին գլուխների հեղինակ է: Ռ. Սեյսյանն այսօր էլ շարունակում է աշխատել միկրոէլեկտրոնիկայի և օպտոէլեկտրոնիկայի, կիսահաղորդիչների սպեկտրոսկոպիա և մանրադադրության բնագավառներում, մշտա-

պես մասնակցում է միջազգային գիտաժողովների:

Նա մասնակցել է Լենինգրադի էլեկտրատեխնիկական ինստիտուտում «Պոզիտրոն» ԳԱՄ բազային ամբիոնի ստեղծմանը, որտեղ նա ամբիոնի վարիչի տեղակալ էր 1973-1981 թթ.: Ռ. Սեյսյանը մասնակցել է նաև Սանկտ Պետերբուրգի պետական տեխնիկական համալսարանում «Պինդ մարմնի էլեկտրոնիկայի» ամբիոնի ստեղծմանը, որտեղ նա պրոֆեսոր է 1983 թ.-ից և ներկայումս ամբիոնի վարիչն է: Նա Ռուսաստանի բնական գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ է 2001 թ., իսկ 2005 թ.՝ ՌԲԳԱ իսկական անդամ: Չորս գիտական խորհուրդների անդամ է, որոնցից երկուսը ատենախոսությունների պաշտպանության մասնագիտական խորհուրդներ են: Ղեկավարել է 28 թեկնածուական թեզ, ղեկավարել է նաև հալազգի ասպիրանտների թեզեր:

Ռ. Սեյսյանը մասնակցել է Հայաստանում կազմակերպված բազմաթիվ գիտաժողովների և հաճախակի հանդես է եկել դասախոսություններով:

Հաշվի առնելով Ռուբեն Սեյսյանի գիտական ձեռքբերումները և ներդրումը Հայաստանի հետ, բարձր գնահատելով նրա ավանդը գիտության մեջ՝ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան 2008 թվականին նրան ընտրել է ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ:

Նա պարգևատրվել է ՌԴ «Աշխատանքային արիության համար» և «Աշխատանքի վետերան» մեդալներով, ինչպես նաև արժանացել բազմաթիվ պատվավոր դիպլոմների:

ՍՈՅՈՒՌԵԻ ԲԱԺԻՆ

Հայոց լեզուն՝ եղեռնագարկ

➤1 չի կարող լինել: Անգամ հայախոս միջավայրում այլ բարբառների ազդեցությամբ առաջանում են միջբարբառային խոսվածքներ, ինչը նույնպես կորուստ է: Այլ խոսքով՝ ոչ նյութական մշակույթի հիմնալի մոլեզվների՝ բարբառների կորուստը ցեղասպանության հետևանքներից մեկն է: Այդ իմաստով ամենախոսուն փաստերից է Արևմտյան Հայաստանի Վանա լճի շուրջը սփռված մի շարք գավառներում մշտապես գործառած Վանա բարբառի կորուստը: Վանի հերոսամարտի ցավալի անկումից հետո փրկվածները տարածվեցին աշխարհով մեկ: Բարբառախոսաբար, 20-րդ դարի սկզբին բարբառին նվիրված ուսումնասիրություններ է կատարել հայ մեծ լեզվաբան Հ.Աճառյանը և հետագայում մենագրության ձևով սերունդներին է թողել Վանի բարբառի բնությունը:

Այդպիսի «մեռած» բարբառների նկարագրությամբ զեկուցումներով հանդես եկան ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի աշխատակիցները: Ավագ գիտաշխատող **Անահիտ Աբրահամյանի** զեկուցման թեման Ակնի բարբառի նկարագրությունն էր: Բարբառագետը նշեց, որ Ակնի բարբառը հանգամանորեն ուսումնասիրված չէ, սակայն, բարբառախոսաբար, պահպանվել են բանահյուսական առատ նյութեր:

Արդեն իսկ գործառնության գրկված, մահացած կարելի է որակել նաև Նիկոմեդիայի բարբառը, որին էլ նվիրված էր բա-

նասիրական գիտությունների դոկտոր **Գայանե Գևորգյանի** զեկուցումը: Այդ բարբառը նույնպես հանգամանորեն ուսումնասիրված չէ, թեև բարբառի Ասլան-բեկի խոսվածքին Հ.Աճառյանը մի սեղմ ուսումնասիրություն է նվիրել 19-րդ դարի վերջին՝ փաստելով, որ այն հարուստ ծայրավորական համակարգ ունի. բացի սովորական ծայրավորներից, առկա են նաև թմային, ռեզային, ինչպես նաև փակ ու բաց ծայրավորներ: Նկարագրական ուսումնասիրությունների շնորհիվ կարելի է մասամբ փոխհատուցել առկա բացը և համակարգել ու ամրակայել բարբառին հատուկ իրողությունները:

Ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող **Հասմիկ Խաչատրյանի** զեկուցման թեման Եվդոկիայի բարբառի նկարագրությունն էր, որով խոսել են Եվդոկիա (Թոքատ) քաղաքում և շրջակա տարածքի գյուղերում: Բարբառի բաղաձայնական համակարգը երկշարք խլազուրկ է, իսկ իր քերականական հորինվածքով հարում է Պոլսի բարբառին: Հատկանշական է, որ սեռական հոլովում հոգառու է: Այս բարբառը նույնպես ուսումնասիրված չէ: Ուստի և խիստ արդիական է նմանատիպ բարբառի նկարագրությունը՝ եղած նյութերի հենքի վրա:

Լեզվի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող **Հայկանուշ Մեսրոպյանի** նկարագրական ուսումնասիրությունը Ռոդոս-թոյի բարբառին էր վերաբերում: Բալկանյան թերակղզում դեռ վաղ միջնադարում են հայերը ստեղծել ծաղկուն գաղթաշախ-

ներ: Օսմանյան հիմնդրայա լուծը թոթափած՝ Բուլղարիա են գաղթել ու բնակություն հաստատել ջարդերից ու կոտորածներից փրկվածներ նաև փոքրասիական Ռոդոսի բնակավայրից: Ըստ ավառ. Գ. Ջահուկյանի բազմահատկանիշ վիճակագրական դասակարգման՝ Ռոդոսթոյի բարբառը Փոքր Ասիայի Պոլսի միջբարբառի խոսվածք է: Այս բարբառի համար հատկանշական է արևմտահայ գրական լեզվին մոտ լինելու հանգամանքը: Աճառյանի վկայությամբ՝ բարբառը մոտ է Պոլսի բարբառին, թեև հնչյունական կազմով նման է Սալաթիայի բարբառին: Բալկանյան մեծ բնակավայրերում հաստատված գաղթականների համար անցյալ դարում Ռոդոսթոյի բարբառն արևմտահայերենի հետ միասին ծառայել է որպես հաղորդակցման միջոց: Ներկայիս բուլղարահայությունը հիմնականում օտարախոս է: Ռոդոսթոյի բարբառն այլևս չի գործառում:

Հետաքրքիր թեմա էր արծարծված նաև երիտասարդ մտավորական **Հարութ Մարաշլյանի** զեկուցման մեջ՝ նվիրված Պոլսում արևմտահայերենի արդի վիճակին: Վերջին ամիսներին Ստամբուլում կատարած հետազոտական աշխատանքների արդյունքում Մարաշլյանը փաստում է որոշակի հետընթաց գրական արևմտահայերենի կիրառության ոլորտում: Նկատելի է պոլսահայ երիտասարդ մտավորականների խոսքում օտարաբանությունների, հատկապես անգլերենի գործածության նկատելի աճ: Մայրենի լեզվով ներըն-

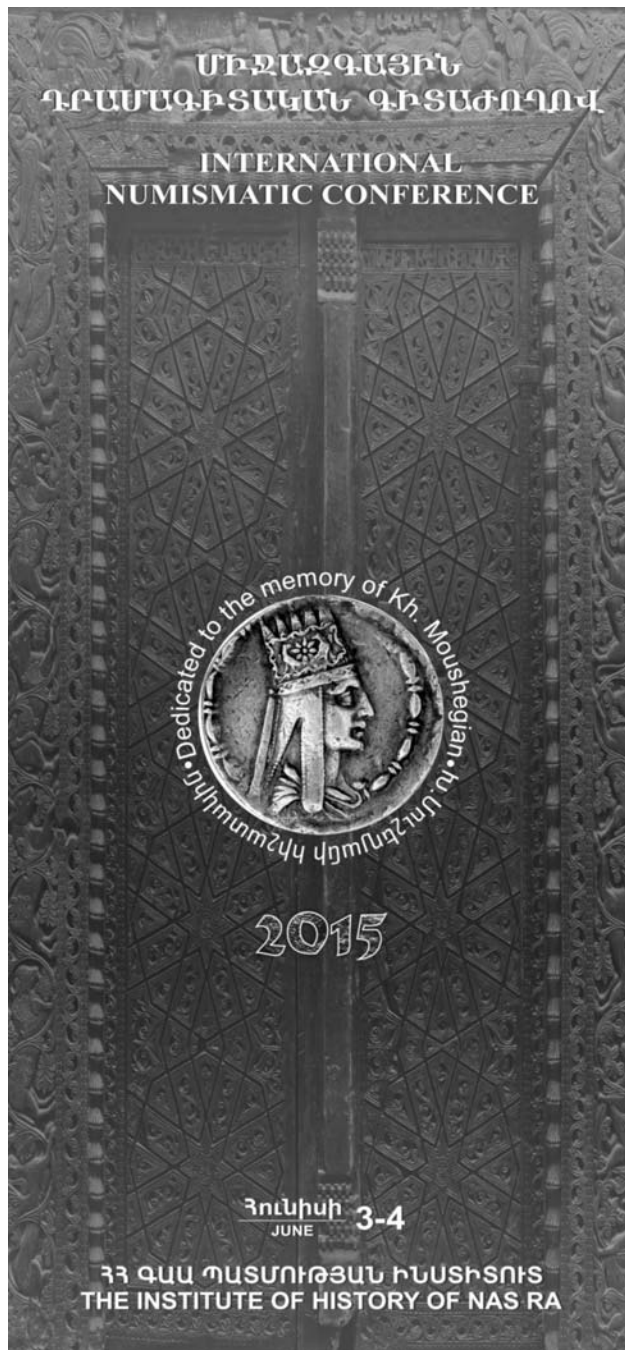
տանեկան շրջանակներում հաղորդակցվելու խիստ կարևոր ավանդույթը վերանում է: Արևմտահայերենի առջև ծառացած բազում խնդիրներից մի ամբողջ փունջ ներկայացնելով՝ բանախոսը հորդորում էր փնտրել ու լուծումներ գտնել այդ խիստ արդիական հարցի համար:

ԵՊՀ դասախոս **Նորայր Պողոսյանը** տեղեկություններ ներկայացրեց ցեղասպանությունը վերապրածների հուշագրություններում առկա բարբառային հետաքրքիր ձևերի, կայուն բառակապակցությունների մասին, որոնք վկայված չեն բարբառային բառարաններում, և դրանց ուսումնասիրությունը շատ հետաքրքիր իրողություններ կարող է ի հայտ բերել: Գիտաժողովի ավարտին բարբառագետ **Գարիկ Արտաշանի** զեկուցման շրջանակներում ևս մեկ անգամ փաստվեց արևմտահայ բարբառների վրա Մեծ եղեռնի կործանարար ազդեցությունը, և ամրակայվեց այն միտքը, որ բնօրրանից կտրված բարբառները կորստյան են դատարկված:

Ամփոփելով գիտաժողովը՝ ինստիտուտի տնօրեն **Վիկտոր Կատվալյանը** նշեց, որ բոլոր զեկուցումներն էլ հետաքրքիր էին ու բովանդակալից: Ակնառու փաստերի ու լեզվական իրողությունների վերհանումն անառարկելի է դարձնում այն կարևոր դրույթը, որ **ցեղասպանությունը նաև լեզվասպանություն է**:

Ջենմա ԲԱՌԱՍՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների
թեկնածու, ԳԱՍ լեզվի
ինստիտուտի ավագ
գիտաշխատող

«Հայ դրամագիտության տեղն ու դերը միջազգային դրամագիտության ոլորտում» խորագիրն էր կրում հունիսի 3-4-ը ՀՀ ԳԱԱ միստերի դահլիճում երկօրյա միջազգային գիտաժողովը, որը նվիրված էր ակադեմիկոս Կարապետ Խաչատուր Մուշեղյանի հիշատակին: Գիտաժողովը բացեց և մասնակիցներին ողջունեց ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարյանը:

Գիտաժողովին, որը կազմակերպել էր ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտը, իրենց մասնակցությունը բերեցին ճանաչված գիտնականներ դրամագիտության բնագավառից: Հայաստան ժամանած համաշխարհային ճանաչուն ստացած դրամագիտական կենտրոնների ղեկավարները և ներկայացուցիչները ներկայացնում էին առաջատար թանգարանների դրամագիտության բաժինները՝ Մեծ Բրիտանիան (Բրիտանական թանգարան), Պետական Երմիտաժը (Սանկտ Պետերբուրգ), Պատմության պետական թանգարանը (Մոսկվա), Ռուսական պետական թանգարանը (Սանկտ Պետերբուրգ), նաև Վրաստանը, Ավստրիան և ներկայացնող անձինք:

Դրամագիտությունն այսօր պատմական գիտությունների կարևորագույն ու անքակտելի մասնաճյուղերից մեկն է: Այն ամենափնտրված և գիտական նոր հետազոտությունների ոլորտ է, չնայած այս ոլորտը հայտնի է եվրոպայում դեռևս XV դարից: Այս բնագավառը որքան հին է, այնքան էլ ժամանակակից: Չնույնանալով դրամները աղբյուրագիտական տեսանկյունից միակ ստույգ և հավաստի վկաներն են՝ ներկայացնելով տվյալ երկրի պատմական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային ոլորտները:

«Դրամագիտության ոլորտում հայ ժողովուրդն ունեցել է մեծանուն գիտնականներ, իսկ մեր երկիրն աշխարհում հայտնի դրամագիտական կենտրոններից է: Խաչատուր Մուշեղյանն ուսումնասիրել է անտիկ և միջնադարյան Հայաստանի դրամական շրջանառությունը, դրամահատարանների գործունեությունը, անդրադարձել չափագիտության խնդիրներին: Դրամագիտական գանձերի և առանձին գտածոների հիման վրա վեր է հանել Հայաստանի դրամաշրջանառության փուլային պատմությունը»:

Հայ դրամագետ Խաչատուր Մուշեղյանին նվիրված գիտաժողովում ոլորտի անցած ճանապարհն այս

կերպ բնորոշեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանը:

Գիտության այս կարևորագույն ոլորտի մասին Հայաստանում բարձրաձայնեց ՀՀ ԳԱԱ առաջին նախագահ, արևելագետ Հովսեփ Օրբելին: Նա ՀՀ ԳԱԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի առջև խստագույնս պահանջ դրեց դրամագիտության ոլորտի կարևորության հարցը հայագիտության զարգացման գործում: Մայր հայրենիքում խորհրդային պետականության օրոք, հնագիտության զարգացման պահանջով, անձամբ Հովսեփ Օրբելու ուղղորդումներով ՀՀ ԳԱԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքը հատկացրեց բացառիկ մեկ տեղ՝ այդ ոլորտում դրամագետ պատրաստելու համար:

Միայն 1948 թվականին բարձրացված խնդիրը ստացավ իր լուծումը: Խաչատուր Մուշեղյանը, որը փայլուն հանձնել էր ասպիրանտական քննությունները, գործուղվեց Լենինգրադ՝ Պետական Երմիտաժ

Հայ դրամագիտությանը նվիրված միջազգային գիտաժողով Երևանում

(Սանկտ Պետերբուրգ): Այնտեղ երիտասարդ գիտնականը ստացավ իր մասնագիտական և մկրտությունը, և՛ կրթությունը: Շնորհիվ իր ստացած Լենինգրադյան դասական կրթության, Խաչատուր Մուշեղյանը կարողացավ հայ դրամագիտությունը դնել գիտական հիմքերի վրա և դարձավ այդ գործի կարապետներից մեկը Հայաստանում:

Աննախադեպ այս գիտաժողովի մասնակից հեղինակավոր գիտնականներն ամդրադարձան ոլորտին առնչվող բազմաթիվ թեմաների:

Պետական Երմիտաժը ներկայացնող՝ դրամագիտության բաժնի տնօրեն Վ. Կալինինը ներկայացրեց հայ դրամագետ Խաչատուր Մուշեղյանի ուսման տարիները Պետական Երմիտաժում՝ ակադեմիկոս արևելագետ Հովսեփ Օրբելու և Ալեքսեյ Բիկովի ղեկավարության ներքո: Մասնավորապես նշվեց, որ հետպատերազմյան ժամր տարիներից հետո հայ դրամագետն առաջին ասպիրանտն էր այդ բաժնում Անդրկովկասից: Վ. Կալինինը հավաստեց, որ իր առաջադիմությամբ և համեստ նկարագրով Խաչատուր Մուշեղյանը հենց առաջին օրվանից աչքի ընկավ ու սիրվեց ակադեմիկոս դրամագետների ու արևելագետների կողմից: Մինչ օրս էլ նրա թողած ժառանգությունը Երմիտաժիցներին մեծ հպարտություն է պարգևում, քանի որ իրենք ներկայումս էլ Խաչատուր Մուշեղյանին համարում են ոչ միայն հայ դրամագետ, այլև հենց իրենք՝ Երմիտաժի դրամագետը: Հայտնի է, որ առանց դրամագիտական վկայությունների անհնարին է ստեղծել հնագույն երկրների լիարժեք պատմություն, որոնցից մեկն է Հայաստանը:

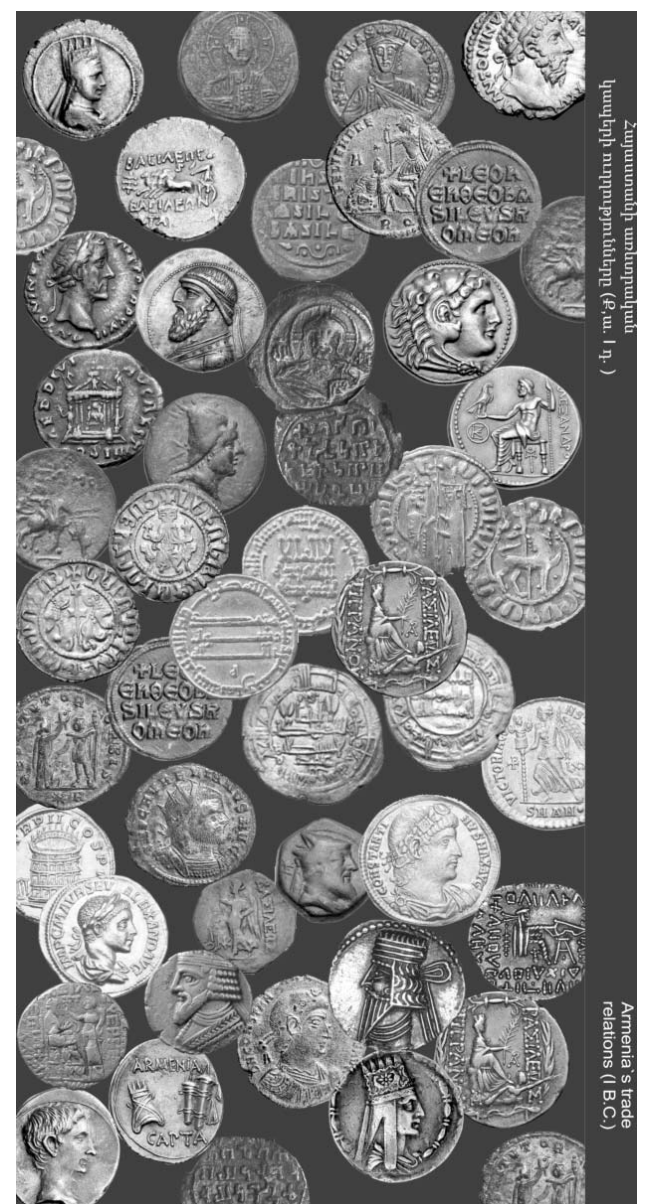
Բրիտանական թանգարանից (նախկին փոխտնօրեն) Ա. Բարնեթը, ներկայացնելով «Տրայանոսի արշավանքը Հայաստան և Պարթևստան (113-117թթ.)» թեման, նախ նշեց նման գիտաժողովներ հաճախակի կազմակերպելու անհրաժեշտությունը, միաժամանակ ուրախություն հայտնեց, որ այն առաջինն է տարածաշրջանում: Նրա խոսքերով հենց այսպիսի գիտաժողովներում են քննարկվում դրամագիտության մեթոդաբանության հետ կապված կարևորագույն հարցերը, տեղեկացվում բնագավառի նորությունների մասին, քննարկվում բազմապիսի արդիական խնդիրներ:

Մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց Կ. Կոնվոլովի (Պետական Երմիտաժ, Սանկտ Պետերբուրգ) «Հայաստանում գտնված Թաբարիստանյան դրամները և նրանց դերը Հյուսիսային Իրանից դեպի Սկանդինավիա դրամների շրջանառության մեջ 8-9 դդ.» զեկուցումը: Ռուս դրամագետը ներկայացրեց գիտնականի կողմից հետազոտված «Սյունիքի գանձ» արժեքավոր աշխատությունը: Ձեկուցողն ընդգծեց, որ այն աղբյուրագիտական առումով ոչ միայն Հայաստանի, այլև նրա հարևան երկրների համար կարևորագույն նյութ է և իր տարրողունակությամբ նմանը չունի մինչ օրս հայտնի այլ դրամագիտական գտածոների մեջ: Մոտ 2000-ի հասնող բարձր որակի արծաթե դրամները Խաչատուր Մուշեղյանի հետազոտությունից հետո բացահայտեցին Հայաստանի միջազգային ապրանքադրամական հարաբերություններն այնպիսի տարածաշրջանների հետ, որ մինչ այդ հայտնի չէին:

Հիշարժան էին Հայր Պողոս Գոճանյանի (Մխիթարյան միաբանություն, Ավստրիա) «Խաչատուր Մուշեղյանը և Վիեննայի Մխիթարյանները», Թ. Դոնդուայի (Թբիլիսիի պետական համալսարան) «Դրամների թողարկումը Վրաստանում», Ի. Շիրյակովի (Պատմության պետական թանգարան, Մոսկվա), «Ռուսաստանի սահմաններով ոսկու ներմուծումը և արտահանումը 17-րդ դարավերջին և 18-րդ դարասկզբին: Այսպես կոչված «հայկական ընկերության» արտոնություններից մեկի մասին»:

Ա. Պոլիշչուկի (Պետական ռուսական թանգարան, Սանկտ Պետերբուրգ) «Պետական ռուսական թանգարանի հավաքածուի Հայաստանին նվիրված մեդալներ» զեկուցումները:

Հետաքրքիր բացահայտումներով հանդես եկան Ռուսաստանի Դաշնության (Մոսկվայի) Պատմության պետական թանգարանի առաջատար դրամագետներ Ալլա Շկուրկոն, Տատյանա Ստոկալովան և Մարգա-

րիտա Շուտկինան:

ՀՀ Կենտրոնական բանկի, Երևան քաղաքի թանգարանի դրամագետները հանդես եկան դրամագիտական զեկույցներով: Հետաքրքիր ելույթներով հանդես եկան ՀՀ ԳԱԱ պատմության և հնագիտության ինստիտուտների հայ գիտնականները:

Գիտական միջազգային այս միջոցառումը, որը կազմակերպել էր ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտը, անց էր կացվում առաջին անգամ, որը հաստատում էր 70 տարի առաջ ՀՀ ԳԱԱ առաջին նախագահ Հովսեփ Օրբելու կողմից բարձրացված դրամագիտության ոլորտի կարևորության հարցը:

Հայաստան ժամանած գիտնականներն իրենց ներկայությամբ ազդարարեցին համաշխարհային ճանաչուն գտած խոշորագույն դրամագիտական կենտրոնների ներկայությունը Հայոց հողում՝ դրամով իսկ վկայելով Հայաստանի ներգրավվածությունն այս բնագավառում՝ իր անցյալով, ներկայով և ապագայով:

ՀՀ ԳԱԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՆՏԱՎՈՐՆԵՐԸ

ՍԱՀՄԿ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հայկական ԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Սահակ Կարապետյանը հայ մշակավոր ֆիզիոլոգներից է, ամասնաբուժական և հատկապես թոքաբուժական գիտության աչքի ընկնող ներկայացուցիչ։ Նա պատկանում է այն երևելիների թվին, որոնք ուղիներ են բացել Հայաստանում ֆիզիոլոգիայի և ամասնաբուժական գիտության բնագավառում, նպաստել դրանց հետագա զարգացմանը։ Սահակ Կարապետյանը, կուսակցական-պետական աշխատանքը հաջողությամբ զուգակցելով գիտական գործունեության հետ, արժանի տեղ է գրավում խորհրդային առաջատար գիտնականների շարքում։

1955 թվականին, կազմակերպելով Եջմիածնի թոքաբուժական ֆարիկան, նա կատարում է թոքունների մթերատվության վերաբերյալ մի շարք արժեքավոր հետազոտություններ, որոնք նպաստում են հանրապետությունում արդյունաբերական թոքաբուժության զարգացմանը։

1957 թվականից մինչև իր կյանքի վերջը աշխատելով Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտում՝ նա իր աշակերտների հետ սկսեց հետազոտել կենդանիների բազմացման և վերարտադրության ֆիզիոլոգիային վերաբերող ամենատարբեր հարցեր։ Ստացված փորձարարական հարուստ նյութերն ունեն ինչպես տեսական-գիտական, այնպես էլ արժեքավոր գործնական-կիրառական մշակակութային։ Այդ հետազոտությունների մի մասը մվիրված է գյուղատնտեսական թռչունների վերարտադրական ֆունկցիայի վրա լրացուցիչ լուսավորության ֆիզիոլոգիական ազդեցության մեխանիզմի բացահայտմանը։ Նա ապացուցել է, որ աշնան-ձմռան ամիսներին թռչնանոցի լրացուցիչ լուսավորությունն ավելացնում է գյուղատնտեսական թռչունների տարեկան ծվատվությունը, նպաստում մատղաշների աճին ու զարգացմանը։ Այս հետազոտություններից բխող Ս. Կարապետյանի առաջարկությունը հաստատվեց ԽՍՀՄ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից և համընդարձակ բոլոր հանրապետություններում և ֆաբրիկաներում այն կիրառել և ընդունել որպես թռչունների պահվածքի պարտադիր տարր, որովհետև լրացուցիչ լուսավորության ազդեցությամբ հավերի տարեկան միջին ծվատվությունն ավելանում է 20-25%-ով։

Ս. Կարապետյանն անգնահատելի ներդրում ունի գյուղատնտեսական կենդանիների բազմացման ֆիզիոլոգիայում կենտրոնական նյարդային համակարգի տարբեր բաժինների կարգավորիչ դերի ուսումնասիրության բնագավառում։ Այս ուղղությամբ նրա և իր աշակերտների կատարած բազմաթիվ հետազոտություններն ապացուցել են, որ գլխուղեղի մեծ կիսագնդերի երկկողմանի միաժամանակյա հեռացման դեպքում անվերադարձ խախտվում է կենդանիների բազմացման օրգանների գործունեությունը։

Տեսական և գործնական մեծ մշակակութային ունեն Հայաստանում բուժվող կովկասյան գորշ ցեղի կովերի կաթի յուղայնության և սպիտակուցի պարունակության բարձրացման ուղղությամբ Ս. Կարապետյանի կատարած բազ-

մամյա հետազոտությունները, որոնց արդյունքները ներդրված են արտադրության մեջ։

Արժեքավոր են նաև Ս. Կարապետյանի այն հետազոտությունները, որոնք վերաբերում են թռչունների բարձրագույն նյարդային գործունեության և ներգատիչ գեղծերի հատկապես վերին մակուղեղի և ստորին մակուղեղի ֆիզիոլոգիայի հարցերին։ Այս բնագավառում գիտնականն առաջին անգամ ապացուցել է, որ վերին մակուղեղը սպերմատոգեն ֆունկցիայի զարգացման նյարդահորմոնալ օղակի կարևոր մասն է, որի հեռացման դեպքում ոչ թե արագանում է կենդանիների սեռական հասունացման պրոցեսը, ինչպես մինչ այդ ընդունված էր գրականության մեջ, այլ ընդհակառակը, այն դանդաղում է և նույնիսկ արգելակվում։

ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Ս. Կարապետյանը երկրի ճանաչված սելեկցիոներներից էր։ Նա դեռևս 1946 թվականից հայկական ամասնաբուժության-ամասնաբուժության գիտահետազոտական և ՀԽՍՀ ԳԱ Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի իր աշակերտների հետ ձեռնարկեց հավերի նոր ցեղի ստացման նախապատրաստական աշխատանքները, որոնք հաջողությամբ ավարտվեցին, և 1974 թվականին ձևավորվեց հավերի մսածվատու նոր ցե-

ղը, որը հաստատվեց ԽՍՀՄ գյուղատնտեսության նախարարության կողմից և անվանվեց «Երևանյան»։ Նոր ցեղը լավ հարմարված է Հայկական ԽՍՀ բնակլիմայական պայմաններին, դրսևորում է բարձր ծվատվություն ձմռան ցուրտ և ամռան շոգ ամիսներին։

Սահակ Կարապետյանը չի սահմանափակվել միայն թռչունների ֆիզիոլոգիայի և գենետիկայի ուսումնասիրությամբ։ Գիտնականի ուսումնասիրությունների մեջ արժեքավոր տեղ են գրավում այն հետազոտությունները, որոնք մվիրված են ինչպես թռչունների, այնպես էլ կաթնասունների օրգանիզմի ջերմակարգավորման մեխանիզմների ուսումնասիրությանը, այդ մեխանիզմներում վեգետատիվ նյարդային համակարգի ազդեցության բացահայտմանը, դրանցում մի շարք բիոակտիվ նյութերի՝ սերոտոնինի, թիրոքսինի դերի ուսումնասիրությանը։

Ս. Կարապետյանի հետազոտություններում ծանրակշիռ տեղ է հատկացված ռենտգենյան ճառագայթների տարբեր չափերի, ուլտրամաուլտրակազույն ճառագայթների տարբեր չափերի ազդեցությանը թռչունների մթերատվության և նրանց պայմանառեֆլեքսային գործունեության վրա ու նաև բացահայտված են այդ ճառագայթի դրական ազդեցության մեխանիզմները։

Ակադեմիկոս Սահակ Կարապետյանը հեղինակ է ուսումնական ձեռնարկների, ռուս-հայերեն ֆիզիոլոգիական և ռուս-հայերեն ֆիզիոլոգիական բացատրական բառարանների, որոնք գիտնականին բնութագրում են գիտամանկավարժական գործունեության տեսակետից։ Նա հեղինակ է 380-ից ավելի գիտական հոդվածների՝ տպված ինչպես հանրապետական, այնպես էլ միութենական հանդեսներում։ Ս. Կարապետյանի ղեկավարությամբ պաշտպանվել են 17 թեկնածուական և 5 դոկտորական ատենախոսություններ։ Հեղինակ է 13 մենագրության, որոնք մվիրված են գյուղատնտեսական կենդանիների մթերատվությանը, աճին և զարգացման ֆիզիոլոգիային։

1958 թվականից ակադեմիկոս Ս. Կարապետյանն իր գիտական գեղեցումներով հանդես է եկել ֆիզիոլոգիային և թռչնաբուժությանը մվիրված միջազգային կոնգրեսներում, համամիութենական համագումարներում, սիմպոզիումներում (1958-ին Մեքսիկա, 1965-ին Ճապոնիա, 1968-ին ԱՄՆ, 1970-ին Իսպանիա, 1971-ին ԳՖՀ և այլն)։

Սահակ Կարապետյանի անձը և գիտական վաստակը բարձր են գնահատել ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանը, Խորհրդային Միության մարշալ Հովհաննես Բաղդասյանը, խորհրդային մշակավոր գրող Մարիետա Շահինյանը, աշխարհառջակ կոմպոզիտոր Արամ խաչատրյանը, բանաստեղծ Սարմենը, Հովսեփ Օրբելին և շատ-շատ ուրիշներ։

Ռաֆիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Լ. Ա. Օրբելու անվան
ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի
առաջատար գիտաշխատող,
կենսաբանական գիտությունների
դոկտոր

ՍՈՒՐԵՆ ՍՈՒՐԱՄԻ ԴԱՐՔԻՆՅԱՆ

2015 թ. մայիսի 20-ին 84 տարեկան հասակում վախճանվեց ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր *Սուրեն Սուրբանյանը*՝ կառույցների սեյսմակայունության տեսության, ճարտարագիտական սեյսմաբանության հայկական դպրոցի հիմնադիրներից մեկը, ճանաչված գիտնականը, վաստակաշատ մանկավարժը։

Սուրեն Դարբինյանը ծնվել է 1931 թ. Տավուշի մարզի (Շամշադինի շրջան) Թովուզ գյուղում ծառայողի ընտանիքում։ Տեղի միջնակարգ դպրոցն ավարտելուց հետո ընդունվել է Երևանի պետական համալսարանի ֆիզիկամաթեմատիկական ֆակուլտետը։ 1953թ. այն ավարտել է գերազանցության դիպլոմով։ Նույն տարում ընդունվել է ՀԽՍՀ ԳԱ շինանյութերի և կառուցվածքների հայկական գիտահետազոտական ինստիտուտ (նախկին) և իր գիտական գործունեությունը ծավալել՝ սկսելով ավագ լաբորանտի պաշտոնից։

1956-59 թթ. սովորել է ՀԽՍՀ ԳԱ ասպիրանտուրայում և ավարտելուց հետո շարունակել աշխատել նույն ինստիտուտում։

1961 թվականին Ս.Դարբինյանը հաջողությամբ պաշտպանում է իր թեկնածուական թեզը՝ «Սեյսմիկ ազդեցության դեպքում կառուցվածքների հաշվարկը պլաստիկ դեֆորմացիաների հաշվառումով»՝ թեմայով և ստանում տեխնիկական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան։

Արձագանքելով ակադեմիկոս, մեծանուն գիտնական ու հայրենասեր Ա. Գ. Նազարովի նախաձեռնությանը՝ 1963 թվականին Սուրեն Դարբինյանը տեղափոխվում է Լենինական (այժմ՝ Գյումրի) և իր ակտիվ մասնակցությունը բերում ՀԽՍՀ ԳԱ նորաստեղծ Երկրաֆիզիկայի և ինժեներային սեյսմաբանության ինստիտուտի կալաքցմանն ու զարգացմանը։ Այդ նույն թվականից սկիզբ է առնում Դարբինյան անձի աշխատանքային և մանկավարժական գործունեության ամենաբեղմնավոր ժամանակաշրջանը՝ իր գիտական, գիտակազմակերպչական ու հասարակական աշխատանքային կենսագրությունում անցնելով գիտաշխատողից մինչև ինստիտուտի գիտական գծով փոխտնօրենի պաշտոնավարման պատվաբեր ճանապարհը։

Նա զարգացրեց և խորացրեց Ա. Նազարովի կողմից առաջ քաշված սեյսմիկ ազդեցությունների չափորոշիչների բանական գնահատմանը նպատակահարողված գիտական աշխատանքները և էապես նպաստեց, որ ինստիտուտը դառնա գերակայող կազմակերպություն տվյալ ոլորտում։ Պատրաստվեցին բարձր որակավորում ունեցող գիտական կադրեր։ Գիտական այդ աննախադեպ հաջողությունն ամրապնդվեց իր համար նոր ստեղծագործական նվաճումով։

1977 թ. Մոսկվայում նա փայլուն պաշտպանեց իր դոկտորական թեզը՝ «Ուժեղ երկրաշարժերի ինտենսիվության և ազդեցության բանական գնահատականը» թեմայով։

Պրոֆեսոր Դարբինյանը հեղինակ է ութ տասնյակից ավելի գիտական հոդվածների և երկու մենագրությունների։

Գրեթե կես դար շարունակ նա գիտական, գիտակազմակերպչական աշխատանքը զուգակցել է բեղմնավոր մանկավարժական գործունեության հետ՝ շուրջ 30 տարի դասախոսելով ՀԴԴԳ Գյումրու մասնաճյուղում, իսկ այնուհետև մինչև իր կյանքի վերջը՝ Երևանի ճարտարապետաշինարարական պետական համալսարանում, տարբեր ժամանակահատվածներում զբաղեցնելով շինարարական մեխանիկայի, նյութերի դիմադրության, տեսական մեխանիկայի ամբիոնների վարիչի պաշտոնները։ Ս. Դարբինյանի անմիջական գիտական ղեկավարությամբ հինգ ասպիրանտներ հաջողությամբ պաշտպանել են թեկնածուական թեզեր։

Թերի կլիներ Սուրեն Դարբինյանի կենսագրականը, եթե չնշվեր շատ կարևոր ու մարդկային մի հատկանիշի մասին ևս։ Գյումրիում ավելի քան երեք տասնամյակ աշխատելու և ապրելու ընթացքում նա ձեռք բերեց քաղաքի լայն հասարակայնության սերն ու հարգանքը։ Իր անշահախնդիր օժանդակությունն էր ցուցաբերում շատ-շատերին՝ աշխատելով լուծել յուրաքանչյուրի խնդրահարույց պրոբլեմը։

Պրոֆեսոր Դարբինյանի գիտամանկավարժական գործունեությունը և գիտության ոլորտում նրա անուրանալի վաստակը արժանվում են գնահատվել գիտական և բուհական հանրության կողմից։ Նա «Ինժեներային սեյսմաբանություն» համամիութենական գիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիրն էր, ՀԽՍՀ ԳԱ նախագահությանն առընթեր Սեյսմաբանության և սեյսմակայուն շինարարության միջգերատեսչական խորհրդի (նախկին) անդամ։

Ս. Դարբինյանը բազմիցս պարգևատրվել է կառավարական մեդալներով, ՀԽՍՀ ԳԱ նախագահության «Պատվոգրերով» և «Գովեստագրերով»։

Վաստակաշատ գիտնականի, հմուտ մանկավարժի, կենսախիճի և բոլորի կողմից սիրված մարդու՝ Սուրեն Սուրբանյանի հիշատակը միշտ վառ կմնա նրա գործընկերների, սաների և բոլոր նրան ճանաչողների սրտերում։

ՀՀ ԳԱԱ Քիմիական և Երկրի մասին
գիտությունների բաժանմունք
ՀՀ ԳԱԱ Ա. Նազարովի անվ. Երկրաֆիզիկայի և
ինժեներային սեյսմաբանության ինստիտուտ

բայց որ նա այդքան պարզվեց
ուներ ու կանգնում էր Կարեն
Դեմիրճյանի, Ֆադեյ Սարգսյանի
ու մյուս ղեկավարների
կողքին որպես հավասարը
հավասարի հետ, չգիտեին:
Զգիտեին նաև, որ իրենց հա-
մեստ ու տաղանդաշատ հա-
մաքաղաքացին գեներալ-լեյ-
տենանտ է, դոկտոր, պրոֆե-
սոր, բազմաթիվ ակադեմիանե-
րի պատվավոր անդամ,
խորհրդային Միությունում ա-
տոմային և ջրածնային ռում-
բերի ստեղծման առաջամար-
տիկներից:

Քյավառացիներին բնորոշ
հյուրասիրությամբ, հատուկ
այդ օրվա համար պատրաստ-
ված բազմազան խորտիկնե-
րով, խմիչքներով հարուստ սե-
ղաններին հորեյարն ու նրան
ուղեկցողները, պետական
պաշտոնյաները չմոտեցան,

տիկ ինստիտուտի դոցենտ, «Մագնիսա-
կան չափումներ» դասագրքի հեղինակ
Քոչարյանցը հրաման ստացավ մեկնել
ԿԲ-11 ծածկանվամբ օբյեկտ, որ հետո
«Արգամաս-16» էր կոչվելու: Այստեղ
հայազգի գիտնականին վստահվեց
խմբի ղեկավարի պաշտոնը: Առաջ գնա-
լով ասեց, որ գերագույնի այդպիսի օբ-
յեկտներում այն տարիներին ռուսներից
բացի ուրիշ ազգերի մուտքն անգամ
խստիվ արգելված էր: Խումբը, այսօր
արդեն կարելի է հրապարակել, զբաղ-
վում էր ատոմային ռումբի գործարկ-
ման անհրաժեշտ ենթակառուցվածքնե-
րի մշակմամբ ու կատարելագործմամբ:
ԽՍՀՄ ատոմային առաջին ռումբի՝ ՌԴՄ-
1-ի ինքնաշխատ կրակայրիչի ստեղծ-
ման համար 1949 թվականին Քոչար-
յանցն արժանացավ Ստալինյան մրցա-
նակի ու պարգևատրվեց Լենինի շքան-
շանով: Դրանք 40-ամյա հայ գիտնակա-
նի առաջին պարգևներն էին:

1953 թվականի օգոստոսին հաջո-
ղությամբ փորձարկվեց խորհրդային

Պատահական չէ, որ Քոչարյանցն
ստեղծեց իր դպրոցը՝ միևնույն ժամա-
նակ ընդլայնելով իր ղեկավարած
կոնստրուկտորական բյուրոյի գործա-
ռությանը ու առաջ քաշելով առավել աչ-
քի ընկած գիտաշխատողներին: Ծնվե-
ցին աերոբալիստիկ, մեխանիկայի ու
միկրոմեխանիկայի, օպտիկայի ու օպտի-
կամանրաթելերի բաժանմունքները: ԿԲ-
2-ի բազայի վրա ծնվեց նաև ԿԲ-3-ը:
Սամվել Քոչարյանցի նախածննդյանը
ու մասնակցությամբ ստեղծվեց ԿԲ-2-ի
Գորկու մասնաճյուղը: 1966-1976 թթ.
մասնաճյուղը գործեց Քոչարյանցի
գլխավորությամբ: Այս մասնաճյուղի այ-
սօրվա ղեկավարը ևս Քոչարյանցի նախ-
կին աշակերտն է:

1960-70-ականների սառը պատե-
րազմի ժամալներն ու սպառնալիցա-
յունների մրցավազքը պահանջում էին
ռազմավարական նշանակության հրթիռ-
ների, այսպես կոչված «արագընթաց»
մարտական բլոկներ, որոնց մշակումն ու
կյանքի կոչելը դրվեց Քոչարյանցի ղեկա-
վարած կոնստրուկտորական բյուրոյի
վրա: Շատ չանցած՝ երկրի ռազմական
գերատեսչությունը ստացավ պահանջ-
ված հրթիռները: Այդ աշխատանքները
լավագույնս իրականացնելու համար
1984 թվականին Սամվել Քոչարյանցին
երկրորդ անգամ շնորհվեց Սոցիալիս-
տական աշխատանքի հերոսի կոչում:
Նրա անունը ռուսական գիտական շրջա-
նակներում այնպիսի խոշոր գիտնական-
ների կողքին է, ինչպիսիք են Սերգեյ Կո-
րոլյովն ու Անդրեյ Սախարովը, Արտեմ Ա-
լիխանովն ու Մստիսլավ Կելդիշը, Իգոր
Կուրչատովն ու Միխայիլ Յախովը...

Անցել են տասնամյակներ, աշխար-
հում շատ բան է փոխվել: Բայց այն տա-
րիներին կոփված երկրի միջուկային
գրահն այսօր էլ աշխարհում խաղաղու-
թյան ու անվտանգության պատվարն է, ո-
րի ստեղծման կենտրոնական դեմքերից
մեկն էլ մեր հայրենակից Սամվել Գրիգո-
րի Քոչարյանցն է: Սոցիալիստական աշ-
խատանքի հերոսի երկու աստղից բացի,
Քոչարյանցի կուրծքը զարդարում էին
նաև Լենինի 6 շքանշանները, Ստալին-
յան, Լենինյան ու պետական մրցանակ-
ների դափնեկրի մեդալները, ուրիշ շքան-
շաններ ու մեդալներ: Սակայն Քոչար-
յանցի ամենամեծ հուշարձանն ու
պարգևը նրա ստեղծած կոնստրուկտո-
րական բյուրոն է, դպրոցն ու աշակերտ-
ները, որոնք միշտ վառ են պալատում իրենց
ավագ ընկերոջ հիշատակը: Նրանց մեջ
քիչ չեն նաև հայերը:

Ցավոք, Հայաստանում այսօր քչերը
գիտեն Սամվել Քոչարյանցի մասին: Եթե
այդ չիմացությունը խորհրդային տարի-
ներին արդարացված էր, բանգի գաղտ-
նի էին պահվում այսպիսի գիտնականնե-
րի անունները, ապա այսօր դա անմերե-
լի է: 2009-ին լրացավ նշանավոր հայի
հայրուհի մյակը, և հայկական ոչ մի
լրատվամիջոց, ոչ մի կազմակերպու-
թյուն հարկ չիստանում հիշել և արժանի
մատուցել մեր հայրենակցին:

Հիշենք մեր մեծերին: Դա նրանց
պետք չէ այլևս, բայց, ինչպես ճշմարտա-
ցի ասում էր ռուս մեծ բանաստեղծ Ռո-
բերտ Ռոդենստեյնսկին, ապրողներին
շատ է հարկավոր...

ԱՍԲԵՆԱԶ ԱՐԲԱՆՍՅԱՆ

ԳԵՐԳԱՂՏՆԻ ՀԱՅԸ

ՍԱՄՎԵԼ ՔՈՉԱՐՅԱՆՑ

1987 թվականի հոկտեմբերի 3-ի
անձրևոտ այդ օրը Կամո վերանվանված
Նոր Բայազետ-Գավառի բնակիչները եր-
կար կիռչեն: Այդքան բարձրաստիճան
պաշտոնյա, շքեղաշուք ավտոմեքենա
տարածաշրջանի մասշտաբներով այդ
խոշոր քաղաքը երբեք չէր տեսել: Քաղա-
քում բացվում էր հայրենակցի՝ Սոցիա-
լիստական աշխատանքի կրկնակի հե-
րոս, Լենինյան ու պետական մրցանակնե-
րի բազմակի դափնեկիր, ֆիզիկոս, ա-
տոմային տեխնիկայի կոնստրուկտոր
Սամվել Գրիգորի Քոչարյանցի հուշար-
ձանը: Ներկա էին 78-ամյա գիտնականը,
խորհրդային Հայաստանի բոլոր մեծ ու
փոքր պաշտոնյաները: Դեռ առավոտից
քաղաքի՝ լվացված ու մաքրությամբ
փայլող հրապարակը լեփ-լեցուն էր
մարդկանցով: Եկել էին ոչ միայն տեղա-
ցիները, այլև հյուրեր հարևան շրջաննե-
րից, հանրապետության մյուս քաղաքնե-
րից, գիտնականին ուղեկցում էին նաև
գործընկերները՝ իր ղեկավարած կոնստ-
րուկտորական բյուրոյից, ԽՍՀՄ հատուկ
ծառայության աշխատակիցներ: Հայաս-
տանի անվտանգության ծառայության
մարմինները, որ այդպիսի դեպքերում
ստվերի նման հետևում են մեծ ու փոքր
պաշտոնյաներին, չէին հեռանում Քոչար-
յանցից: Երբ նրան ուղեկցող ակադեմի-
կոս Վ. Չախարովն ավարտեց մեծ գիտ-
նականի կյանքն ու գործունեությունը
ներկայացնող ելույթը, իջեցվեց հուշար-
ձանի պաստառը, ու խոսքը տրվեց հո-
բեյարին, նա հանցեթիկնոցը, ինչ-որ մե-
կը թիկնոցի փոխարեն անձրևանոց պա-
հեց ելույթ ունեցողի գլխին, հրապարա-
կում հիացական բացականչությունների
ալիք անցավ: Քոչարյանցի կուրծքը զար-
դարված էր բազմաթիվ շքանշաններով
ու մեդալներով: Ներկաներն իրենց հայ-
րենակցի, ինչպես իրենք էին մտերմա-
բար արտահայտվում՝ «Քոչոյ Գրիգորի
տղայի»՝ մասին ինչ-որ բան գիտեին,

չէր թույլատրվում, Քոչարյանցը չկարո-
ղացավ նաև գրուցել հարազատների,
ընկերների հետ, որոնք նրանից կարոտն
առնելու, նրա հետ երկու խոսք փոխա-
նակելու համար հերթի էին կանգնել...
ԽՍՀՄ ամենակարող ու ամենահաս ԿԳԲ-
ն զգոն էր ու աչալուրջ... Հանդիսավոր
մասից հետո ավտոմեքենաների շարաս-
յունն ուղևորվեց երևան:

Կենդանության օրոք հայրենիքում հու-
շարձանի տեղադրման պատվին Սամվել
Քոչարյանցն արժանացել էր ԽՍՀՄ այն օ-
րենքի համաձայն, ըստ որի՝ Սոցիալիստա-
կան աշխատանքի կրկնակի հերոսի կոչ-
ման արժանացածի կիսանդրին պետք է
տեղադրվեր նրա հայրենիքում: 1984 թվա-
կանին Սամվել Քոչարյանցն արժանացավ
բարձրագույն այդ կոչմանը: ԽՍՀՄ
Գերագույն խորհրդի հրամանագրով նաև
հանձնարարված էր տեղադրել հերոսի կի-
սանդրին, որ կատարվեց այդ օրը:

...Քերոս դառնալու ճանապարհը Սամ-
վել Քոչարյանցի համար սկսվեց 1930
թվականին, երբ նորբայազետցի Գրիգոր
Քոչարյանցի վեց զավակներից Սամվելը
մեկնեց Մոսկվա և ընդունվեց Էներգե-
տիկ ինստիտուտ: Գերագույն սովորե-
լուն զուգընթաց ուշիմ ու աշխատասեր
պատանին իրեն պահելու, հոգսաշատ
ընտանիքին ինչ-որ կերպ օգնելու հա-
մար աշխատում էր էլեկտրաշափիչ լաբո-
րատորիայում, ղեկավարում հատուկ
սարքերի ստեղծումը: 1937-ին ավարտե-
լով ինստիտուտը՝ ընդունվեց ասպի-
րանտուրա, դասախոսություններ էր
կարդում տեսական էլեկտրատեխնիկա-
յի ամբիոնում: Հայրենական պատե-
րազմն սկսվելուց երկու օր անց դարձավ
գիտությունների թեկնածու՝ շարունակե-
լով մանկավարժական գործունեությու-
նը: 1945 թվականին Քոչարյանցը հա-
տուկ հանձնարարությամբ կարճ ժամա-
նակ աշխատեց Գերմանիայում:

1947 թվականին Մոսկվայի Էներգե-

ջրածնային առաջին ռումբը: Սամվել Քո-
չարյանցն ու խմբի 3 անդամներ դարձան
Ստալինյան առաջին աստիճանի մրցա-
նակի դափնեկիրներ, պարգևատրվեցին
Լենինի 2-րդ շքանշանով:

1959 թվականին ստեղծվեց էլեկտ-
րաֆիզիկայի համամիութենական գի-
տահետազոտական ինստիտուտի թիվ 2
կոնստրուկտորական բյուրոն, որի ղեկա-
վար նշանակվեց Սամվել Քոչարյանցը՝
դառնալով ԽՍՀՄ պաշտպանական
տեխնիկայի ստեղծման առաջատար
գլխավոր կոնստրուկտորներից մեկը:
Հայրենիքին, խորհրդային գիտությանն
ու տեխնիկային մատուցած անգնահա-
տելի ծառայությունների, նոր տեխնոլո-
գիաների մշակման ու փորձարկման,
գործերի մարտունակության բարձրաց-
մանն ուղղված մեծաթիվ գյուտերի
հայտնագործման ու ներդրման, կոնստ-
րուկտորական բյուրոյի գերազանց ղե-
կավարման ու արդյունավետ աշխա-
տանքի համար 1962 թվականին Սամվել
Քոչարյանցն արժանացավ երկրի բարձ-
րագույն Սոցիալիստական աշխատան-
քի հերոսի կոչման:

Գործընկերները պատմում են, որ Քո-
չարյանցն աչքի էր ընկնում զարմանալի
հիշողությամբ, խոր և բազմակողմանի
գիտելիքներով, հեռատեսությամբ ու
դեպքերի, իրադարձությունների ըն-
թացքն ու վախճանը կանխատեսելու ու-
նակությամբ: Բոլոր կնճռոտ հարցերը
քննելիս ու վերլուծելիս որպես կանոն ա-
մենաճշգրիտը Քոչարյանցի թեզերն ու
ապացույցներն էին: Լինելով խստապա-
հանջ ու պարտաճանաչ ղեկավար, նաև
լավ ընկեր ու հոգատար մարդ էր, հիշում
էր բոլոր աշխատակիցների ծննդյան օ-
րերը, անպայման յուրաքանչյուրին
սրտամոտ նվերներ էր ընտրում ու ընծա-
յում, բոլոր դժվարին կացություններից
դուրս գալու ելքեր էր փնտրում ու ան-
պայման գտնում:

ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

20-րդ դարի ցեղասպանությունների համեմատական վերլուծություն

Ցեղասպանության բնորոշումը հանցագործություն է

Հայաստանի Ամերիկյան համալսարանի մեծ դահլի-
ժում կայացավ Ցեղասպանագետների միջազգային ըն-
կերակցության «20-րդ դարի ցեղասպանությունների հա-
մեմատական վերլուծություն» խորագիրը կրող 12-րդ

համաժողովի բացման հանդիսավոր արարողությունը:
Համաժողովին մասնակցում էր և ելույթ ունեցավ ՀՀ
նախագահ Սերժ Սարգսյանը:

Համաժողովին, որը նվիրված է Հայոց ցեղասպանու-
թյան 100-րդ, ինչպես նաև երկրորդ համաշխարհային պա-
տերազմի և Հոլոքոստի 70-րդ տարելիցներին, մասնակ-
ցում էին Ցեղասպանագետների միջազգային ընկերակ-

ցության նախագահ Դանիել Ֆեյերստայնը, ցեղասպանա-
գիտության և հարակից ոլորտների հարյուրից ավելի լա-
վագույն մասնագետներ, հեղինակավոր գիտնականներ
աշխարհի տարբեր երկրներից:

Գիտաժողովի բացման ընթացքում հրապարակվեցին
ընտրությունների արդյունքները, որոնց արդյունքում
ընտրվել են ընկերակցության խորհրդատվական և գոր-
ծադիր մարմինների անդամները, ինչպես նաև ընտրվել
է նոր նախագահը՝ Էնդրյու Վուլֆերտը:

Գիտաժողովին ելույթներ ունեցան Դանիել Ֆեյերս-
տայնը, Հայոց ցեղասպանության ինստիտուտ-թանգարա-
նի տնօրեն Հայկ Դեմոյանը և ուրիշներ:

(Սկիզբը՝ նախորդ համարում)

Գնահատված պաշարներում կավահողի քանակը կազմում է 16 մլն 687,5 հազ.տ: Այդ քանակությունն ընդունելով որպես նեֆելինի խտանյութ՝ հաշվարկենք վերը նշված հարակից բաղադրիչների քանակները: Դրանք կկազմեն. լիթիումինը՝ 1668,75 տ, բերիլիումինը՝ 133,5 տ, ռուբիդիումինը՝ 1335 տ, լանթանինը՝ 5006,25 տ, ստրոնցիումինը՝ 1668,75 տ, ցերիումինը՝ 5006,25 տ, սկանդիումինը՝ 166,87 տ, ցեզիումինը՝ 500,62 տ, գալիումինը՝ 500,62 տ, թալիումինը՝ 500,62 տ, իտտրիումինը՝ 166,87 տ:

Նշված հարակից բաղադրիչների քանակները կավահողի 1 մլրդ 32 մլն 539,062 հազ.տ ռեսուրսներում կկազմեն. լիթիումինը՝ 103.254 տ, բերիլիումինը՝ 8260,3 տ,

վոր կլինի տեխնիկատնտեսական առումով ձեռնտու շահագործել: Սինիտների ռեսուրսները մինչև 150 մ խորությունը կկազմեն. 25.000.000x150x2,5=9.375.000.000 տ, իսկ կավահողի ռեսուրսները՝ 9.375.000.000x22,25:100=2.062.500.000 տ, որտեղ այլումին մետաղը կազմում է 1.091.475.000 տ:

Ինչպես հայտնի է, խորհրդային իշխանության տարիներին երևանում գործում էր այլումինի գործարանը, որն այժմ թողարկում է միջազգային շուկայում մեծ պահանջարկ ունեցող այլումինի նրբաթիթեղ: Հայաստանը այլումինի ստացման հումք՝ կավահողի հանքավայր, չունի և դա ներկրում է դրսից՝ Ռուսաստանի Դաշնությունից (հազարավոր կիլոմետրեր հեռվից): Այլումինի գործարանն էլ պատկանում է Ռուսաստանի Դաշնությանը,

տադրանքներ և թանկարժեք շատ մետաղներ, որոնք նշված են այս հոդվածի առաջին բաժնում:

Այժմ Բ. Մելիքսեթյանի տվյալների հիման վրա (Ի. Գ. Մաղաքյան, Գ. Հ. Փիջյան և մյուսներ, էջ 161, աղյուսակ 75) հաշվարկենք Մեղրու շրջանի ալկալային սինիտների մեջ պարունակվող 13 կարևորագույն հազվագյուտ տարրերի, այդ թվում նաև հազվագյուտ հողերի (առանց ստորաբաժանման) քանակները:

Հազվագյուտ հողերը, այդ թվում նաև իտտրիումը, զգալի կուտակներ են առաջացնում ինչպես ալկալային սինիտներում, այնպես էլ պեգմատիտային ապարներում, բայց առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի մագմատոգեն ապարների (սինիտների) արտաքին շփման գոտիների փոփոխության հետևանքով մագմաված ապարները, քվարց-կարբոնատային երակները և ֆլյուորիտացված գոտիները:

Բերենք գործնական հետաքրքրություն ներկայացնող մի քանի տեղեկություններ. քիմիական անալիզների արդյունքով պարզվել է, որ Մեղրու ալկալային սինիտներում հազվագյուտ հողերի ընդհանուր պարունակությունը կազմում է 0,091%, դրա հետ մեկտեղ մույն սինիտների ալբիտացված տարատեսակներում այդ հողերի պարունակությունը կազմում է 0,12%, պեգմատիտային ապարներում՝ 0,15-0,25%, ապատիտային հանքանյութերում՝ 2,4%, սֆեն հանքանյութում՝ 1,65%, ցիրկոնում՝ 0,3%, օրթոսում՝ 21%, մոնացիտ (հազվագյուտ հողերի հիմնական) հանքանյութում՝ 62,3% և ֆլյուորիտ հանքանյութում՝ 0,03-0,1%:

Թորիումը և ուրանը Բ. Մելիքսեթյանի կարծիքով Մեղրու սինիտների առաջնակարգ և կարևորագույն տարրերն են: Դրանց կրող հիմնական հանքանյութերն են հազվագյուտ տարրերի՝ ցիրկոնի, միոբիումի և տանտալի, ինչպես նաև կալցիումի և հազվագյուտ հողերի հանքանյութերը: Դրանցից բացի սինիտային ապարների մեջ հայտնաբերված են թորիտ, իսկ պեգմատիտային ապարների մեջ էլ՝ թորիանիտ, ուրանինիտ, ուրանոթորիանիտ և նաստուրան հանքանյութեր: Վերջինս էլ շատ բնորոշ է քվարց-կարբոնատացված երակներին:

Սինիտներ հետազոտող երկրաբանները գտնում են, որ կավահողի ստացման համար առավել հեռանկարային են նեֆելինային սինիտները և դրանցից այլումին մետաղի ստացման համար որպես կավահողի բարձր պարունակության հումք օգտագործելիս պետք է զուգահեռաբար կորզվեն նեֆելինի և դաշտային սպաթների հետ սերտորեն կապված (կորզելի պարունակություններ ունեցող) լիթիումը, բերիլիումը, ռուբիդիումը, գալիումը, հազվագյուտ հողերը, թորիումը, միոբիումը, տանտալը, ցիրկոնը, որոնք էլ կարող են անհամեմատ ավելի բարձրացնել սինիտների տնտեսական արժեքը:

Ներկա հոդվածում ներկայացվածը ոմանց համար հիշեցում է, իսկ ոմանց՝ հատկապես անկախ Հայաստանի այժմյան կառավարության գերակշիռ մեծամասնության և գործարար մարդկանց համար, տեղեկացում, որ Հայաստանում ունենք կավահողի, հետևապես և այլումին մետաղի ստացման խոշորածավալ հումք, որպեսզի խթանվի ՀՀ-ում արդյունաբերության զարգացման բացառիկ շահավետ մեկ ճյուղ:

Յրաչյա ԱՎԱԳՅԱՆ
Երկրաբանահանքաբանական գիտությունների դոկտոր

Այլումին մետաղի արտադրության ելահումքը ՀՀ-ում և կավահողի ու այլումին մետաղի կանխատեսումային ռեսուրսները

ռուբիդիումինը՝ 82.603տ, լանթանինը՝ 309.761,7 տ, ստրոնցիումինը՝ 103.253,9 տ, ցերիումինը՝ 309.761,7 տ, սկանդիումինը՝ 10.325,4 տ, ցեզիումինը՝ 30.976,2 տ, գալիումինը՝ 30.976,2 տ, թալիումինը՝ 30.976,2 տ, իտտրիումինը՝ 10.325,4 տ:

2. Մեղրու ալկալի-նեֆելինային սինիտները տեղադրված են ՀՀ հարավային տարածքում՝ Սյունիքի մարզի Մեղրու շրջանում:

Երկրաբանաքարագիտական հետազոտությունները երկրաբաններին թույլատրեցին Մեղրու շրջանի ալկալի-նեֆելինային սինիտներն առաջարկել որպես կավահողի ստացման հումք: Լաբորատոր փորձարկումները հաստատեցին, որ Մեղրու ալկալային սինիտները, որոնք պարունակում են ոչ մեծաքանակ նեֆելին, Մ. Գ. Մանվելյանի եղանակով քիմիական հարստացման ենթարկելով, կարող են դառնալ կավահողի ստացման հումք, որտեղ կավահողի պարունակությունը 29-32% է (միջինը՝ 30,5%):

Նշված ալկալային սինիտների տարածման մակերեսը կազմում է 25 քառ. կմ, կավահողի պարունակությունը ապարներում կազմում է 21-23% (միջինը՝ 22%): Այս տվյալներից էլ էլենվոլ Բ.Մ.Մելիքսեթյանն այս սինիտների վերաբերյալ դարձյալ գրում է. «Սպիտակավուն ալկալային սինիտների պաշարները գործնականում անսպառ են», որը, ինչպես մենք արդեն իսկ գրել ենք, սխալ արտահայտություն է:

Այժմ հաշվարկենք Մեղրու շրջանի ալկալային սինիտների մեջ պարունակվող կավահողի, որն էլ հետո դառնալու է այլումին մետաղի ստացման ելահումք, ռեսուրսները: Հաշվարկները կատարում ենք մինչև 150մ խորությունը, այն խորությունը, որի պարագայում հնարա-

սակայն դա բոլորովին էլ չի խանգարում, որպեսզի Հայաստանում կատարվի նեֆելինային (և ալկալային) սինիտներից կավահողի ստացման տեխնիկատնտեսական հիմնավորում, և դա համեմատվի դրսից (Ռուսաստանի Դաշնությունից) ներկրվող հումքի ինքնարժեքի հետ, ու, դրական արդյունքի պարագայում, ձեռնարկվի Հայաստանում, առաջին հերթին Թեմսարի նեֆելինային սինիտների հումքային հենքի վրա, կավահողի արտադրություն կազմակերպելու հայրենավեր գործը:

Համոզված ենք, որ երևանի այլումինի գործարանը գործելու է ոչ թե 10-20 տարի, այլ հարյուրավոր տարիներ, հետևապես ամենքին է հայտնի, որ տեղական հումք ունենալն ավելի ձեռնտու է և շահութաբեր, քան բերովին:

Մեկ անգամ ևս հիշենք, որ կավահողի արտադրությանը զուգահեռաբար կստացվեն նաև հարակից այլ ար-

ՎԱՂՎԱ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹՅԱՄԲ

Վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգտագործման, շրջակա միջավայրի պահպանության տեսակետից կարևոր նշանակություն ունեն ՀՀ-ում փոքր և միջին հզորությամբ հիդրոէլեկտրակայանների նախագծումը և կառուցումը: 2014 թվականի հուլիսի 1-ի դրությամբ ՀՀ-ում էլեկտրական էներգիա են արտադրել 163 փոքր ՀԷԿ-եր, որոնց գումարային դրվածքային հզորությունը կազմել է մոտ 280 ՄՎտ: 2013 թ. էլեկտրական էներգիայի արտադրությունը փոքր ՀԷԿ-երի կողմից կազմել է մոտ 740 մլն կՎտժ, որը կազմում է Հայաստանում արտադրված ամբողջ էլեկտրական էներգիայի մոտ 10 տոկոսը: Փոքր ՀԷԿ-երից առաքված էլեկտրական էներգիան (720 մլն կՎտժ) կազմել է ՀՀ սպառողների կողմից սպառված էլեկտրական էներգիայի (5267 մլն կՎտժ) մոտ 14 տոկոսը: 2014 թվականի հուլիսի 1-ի դրությամբ կառուցման փուլում են գտնվում 62 ՓՀԷԿ՝ մոտ 126 ՄՎտ գումարային հզորությամբ և 434 մլն

կՎտժ էլեկտրական էներգիայի տարեկան արտադրությամբ:

Ներկայումս կարևոր նշանակություն ունեն Շնող և Լոռիքերդ հիդրոէլեկտրակայանների նախագծումը և կառուցումը: Այն հնարավորություն կտա խմայելու տարեկան մոտ 150 հազար տոննա օրգանական վառելիք, արտադրել մոտ 500 միլիոն կՎտժ էլեկտրական էներգիա: Ընդ որում, Շնող ՀԷԿ-ը կունենա մոտ 75 ՄՎտ հզորություն, տարեկան կարտադրի մինչև 300 միլիոն կՎտժ էլեկտրական էներգիա: Լոռիքերդ ՀԷԿ-ի հզորությունը կլինի մոտ 65 ՄՎտ, տարեկան կարտադրի մինչև 200 միլիոն կՎտժ էլեկտրական էներգիա:

Բնական է, որ այս հիդրոէլեկտրակայանների կառուցման համար կպահանջվեն հսկայական նյութական միջոցներ: Կարծում են, ճիշտ կլինի, որպեսզի այս ՀԷԿ-երի կառուցման համար անհրաժեշտ ծախսերի 51 տոկոսը լինի պետական ներդրում, իսկ 49 տոկոսը՝ մասնավոր: Կստեղծվեն բաժնետիրական

ընկերություններ պետության խիստ հսկողության ներքո: Այստեղ իրենց մասնակցությունը կարող են ունենալ ՀՀ քաղաքացիները՝ իրենց խնայողությունները ներդնելով այս բնագավառում: Արդյունքում աստիճանաբար կձևավոր-

վի փոքր բիզնես: Նրանք հնարավորություն կունենան ստանալու տարեկան կայուն եկամուտներ:

Ստեփան ՊԱՊԻԿՅԱՆ
Հայկական էներգետիկական ակադեմիայի նախագահ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

ՄԱՀԱՓՈՐԶ՝ ԾՈՎԱԿԱՆԻ ԴԵՄ

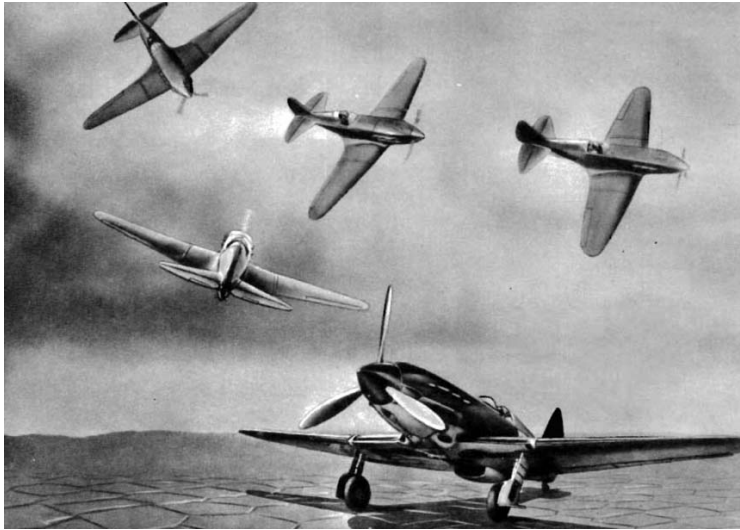
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների համար երկրորդ համաշխարհային պատերազմն սկսվեց 1941 թվականի դեկտեմբերի 17-ի վաղ առավոտյան, երբ ճապոնական ավիացիան մի քանի ժամվա մեջ գլխովին ոչնչացրեց Պիլ-Յարբորում տեղակայված ամերիկյան խաղաղօվկիանոսյան ողջ նավատորմը: Այդ սարսափելի հարվածի հետևանքը եղավ այն, որ ԱՄՆ-ը երկար չէր կարողանում ուշքի գալ ստացած ճակատագրական հարվածից, իսկ ճապոնական նավատորմը և ավիացիան դարձան խաղաղ օվկիանոսի տերն ու տիրակալը:

Ամերիկացիների համար գաղտնիք չէր, որ նենգ ու անսպասելի հարվածի նախաձեռնողը, ծրագրողը և իրականացնողը ճապոնացի ծովակալ Ի. Յամամոտոն էր, տաղանդավոր մի զորավար, որ ընդունակ էր ամեն ինչ երկար ծանր ու թեթև անելու և հարվածելու: Ենթադրվում էր, որ ճապոնացի ծովակալի այդ հատկությունները կատարելության են հասել շախմատի տախտակի առջև և պոկեր խաղալիս, երբ հարկ է լինում հաշվարկել, սպասել և ընտրելով հարմար պահը՝ անել վճռական քայլը: Ամերիկյան հետախուզությանը հայտնի էր, որ Յամամոտոն հաճախ է լինում խաղաղօվկիանոսյան ռազմաբեմի տարբեր հատվածներում և, արհամարհելով վտանգը, տեղից տեղ է շրջում փոքրաթիվ պահակախմբով: Որոշվեց օգտագործել հենց այս պարագան:

1943 թվականի ապրիլի 17-ին ամերիկյան ռադիոկայաններից մեկը որսաց ճապոնական ծածկագրված մի հաղորդում: Նշենք, որ ամերիկյան ռադիոհետախույզները դեռ քսանական թվականներից ծանոթ էին ճապոնական գաղտնի ռադիոկապի համակարգին և գտել էին դրանք կազմելու սկզբունքը և հեշտությանը կարող էին անընդհատ փոփոխվող ծածկագրերի բանալին: Որսված ծածկագիրն այն մասին էր, որ ծովա-

կալը պատրաստվում է երկօրյա տեսչական այց կատարել Խաղաղ օվկիանոսի հարավային կղզիներում տեղակայված զորամասերը: Նշված էր նաև ծովակալի թռիչքի ողջ ուղին:

ԱՄՆ-ի ծովային նախարար Նոքսը Գաուդալ-Կանալ կղզում տեղավորված կործանիչների միավորմանը հրամայեց պատրաստ լինելու կարևոր առաջադրանքի: Յուր զաղտնի հրամանում ասված էր. «Ծովակալ Յա-

մամոտոն իր շտաբի պետի և նավատորմի յոթ բարձրաստիճան սպաների ուղեկցությամբ Տրուկ կղզուց թռչում է առավոտյան 8-ին՝ երկու «Բետտին» ռմբակոծիչներով, յոթ «Ջեկե» կործանիչների ուղեկցությամբ... Կործանիչների 339-րդ ստորաբաժանմանը հրամայվում է ամեն գնով որսալ և ապրիլի 18-ին Բուզվենվիլ կղզու երկնքում ոչնչացնել Յամամոտոյին»:

Ապրիլի 18-ին ժամը 7 անց 20 ռոպեին, Գաուդալ-Կանալ կղզու ռազմական օդանավակայանից օդ բարձրացան «Լայտինգ» տիպի 16 կործանիչներ մայոր Միտչելի գլխավորությամբ: Միտչելն ինքնաթիռները տարավ օվկիանոսից 10 մետր բարձրությամբ, որպեսզի թշնամական դիտորդները չկարողանան հայտնաբերել իրենց: Գրեթե այդ նույն ժամանակ Ռաբաուլից օդ բարձրացան ճապոնական երկու ռմբակոծիչ և կործանիչների ուղեկցությամբ ուղղվեցին մի վայր, որը պետք է անցներ Բուզվենվիլ կղզու երկնքով և ճանապարհը պետք է անխուսափելիորեն հատվեր ամերիկացիների հետ:

Նկատելով թշնամու ինքնաթիռները՝ Միտչելը հրամայեց բարձրանալ 6 հազար մետր և գրոհել ճապոնացիների վրա: Իսկ չորս «Լայտինգներ» գրոհեցին ճապոնական ռմբակոծիչներին: Լեյտենանտ Լանֆերը, ուշադրություն չդարձնելով իր պոչից կախված ճապոնական կործանիչների վրա, ընդհուպ մոտեցավ «Բետտին» և զնդացրի ժապավենի ողջ պարունակությունը տառացիորեն մխրձեց թշնամական ինքնաթիռի մեջ: Ռմբակոծիչը թղթի մնալ բռնկվեց:

«Երբ ես նայեցի պատուհանից, հիշում է մյուս ռմբակոծիչով թռչող Յամամոտոյի շտաբի պետ, ծովակալ Ռ. Գակին,- ինքնաթիռը, որով թռչում էր հրամանատարը, չէր երևում, իսկ ներքևում շունգլիների վրայից բարձրանում էր սև, թանձր ծուխ»:

Երկրորդ ռմբակոծիչը, որով թռչում էր Ռ. Գակին, նույնպես խփվեց, սակայն օդաչուն կարողացավ այն նստեցնել ջրի վրա:

Միտչելի ենթակա օդաչուները պարզատարվեցին, լեյտենանտ Լանֆերն արտահերթ կապիտանի կոչում ստացավ: Այն ժամանակվա լրատվական միջոցները, հասկանալի պատճառներով, ոչինչ չգրեցին այդ մասին:

ՀԵՏԱԲՐԹՐԱՍԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Ինչո՞ւ ապրել

Կյանքի վերջին ամիսներին հոգեկան խանգարումով տառապող Վան Գոգը անց էր կացնում Օվեր-սյուր-Ուազ փոքրիկ քաղաքում: Նրա բժիշկը՝ Պոլ Գալենը, կարծում էր, որ հի-

վանդի վիճակը գնալով լավանում է:

Մինչդեռ մի գյուղացի, որ դաշտում հանդիպել էր նկարչին, պարզորոշ լսել էր, թե ինչ է քթի տակ մրմնջում Վան Գոգը:

- Սա անտանելի է, անտանելի է, անկարելի...

Նույն երեկոյան Վինսենթ Վան Գոգը տուն վերադարձավ՝ կողք բռնած...

Համառ հարցուփորձից հետո ի վերջո նա խոստովանեց, որ ուզում էր ինքնասպան լինել, բայց վրիպել է:

Ո՛չ բժշկին, ո՛չ ոստիկանությանը և անգամ եղբորը՝ Թեոյին, նա ոչինչ չասաց: Միայն անվերջ կրկնում էր. «Դա իմ գործն է»: Երկու օրից հետո նա կնքեց մահկանացուն՝ առանց տրտունջի և գանգատի:

Պապարացցի

Մեր օրերում շատ տարածված և նորաձև այս բառը վերաբերում է դեղին մամուլի այն համառ ու աներես ներկայացուցիչներին, որոնք փորփրում, քչփորում են մարդկանց անձնական կյանքի գաղտնիքները:

«Պապարացցի» անունը ծագել է Ֆեդերիկո Ֆելինիի նշանավոր «Քաղցր կյանք» կինոնկարից:

Ֆիլմի հերոսներից մեկը՝ Պապարացցո անունով, ֆոտոթղթակից է, որի սևեռումն նպատակը նշանավոր մարդկանց անձնական գաղտնիքների որսն է: Ուրեմն՝ այլաբանորեն այսօր այդպես են կոչում այն լուսանկարիչներին, ռեպորտյորներին, որոնց գլխավոր նպատակը «սկանդալային» նյութեր հրապարակելն է:

Անունը սպում է

Անհավանական է, սակայն՝ փաստ. պանամա գլխարկներն առաջին անգամ երևան են եկել Էկվադորում՝ և մինչ այսօր (իր դասական տեսքով) արտադրվում են հենց այդ նույն Էկվադորում և ոչ թե, ինչպես կարծում են, Պանամայում:

Մենք հաճախ չենք կռահում, թե ինչպիսին է որոշ բաների ծագման պատմությունը: Մինչդեռ դա հետաքրքիր է: ՊԱՆԱՄԱ: Այս բառը դարձավ հասարակ անուն 1888-1890 թթ. աղմկոտ դատավարությունից հետո: Դատավարությունը Պանամայի ջրանցքի շինարարների դեմ է, որոնք ստացել էին 1,5 միլիոն ֆրանկ (ոսկով), մինչդեռ կատարել էին այդ գումարի մեկ երրորդի աշխատանք:

Ի դեպ, այդ շինարարության գլխավոր կապալառուն ֆրանսիացի ինժեներ Ալեքսանդր Գյուստավ Էյֆելն էր, այո՛, Փարիզի հռչակավոր Էյֆելյան աշտարակի հեղինակը:

Այդ ժամանակներից Արևմուտքում Պանաման դարձավ այլաբանություն: Այլ խոսքով՝ մեծ խաբեություն, մեծ չարաշահումներ ինչ-որ նախագծի իրականացման ժամանակ:

Կիպլինգը գրագո՞ր...

Անգլիացի նշանավոր գրող Ռեդյարդ Կիպլինգը իր մամակներից մեկում (գրված 1895-ին, բայց հայտնաբերված 2013-ին) իր ինչ-որ ծանոթի խոստովանել է. «Շատ հնարավոր է, որ «Ջունգլիների գրքի» վրա աշխատելիս ես սյուժեներից մեկը վերցրել եմ ուրիշից: Սակայն հիմա անգամ չեմ հիշում, թե ում պատմությունն եմ գողացել...»:

«Ջունգլիների գիրքը» նշանավոր ստեղծագործությունը, որը պատմում է Մաուզլի անունով տղայի կյանքի մասին, գրվել է 1894 թվականին, և ենթադրվում է, որ կարևոր դեր է խաղացել Կիպլինգին Նոբելյան մրցանակ շնորհելու գործում, որին նա արժանացավ 1907 թվականին:

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ ՊՈԱԿ-ը հայտարարում է մրցույթ արևմտահայերենի բաժնի կրտսեր գիտաշխատողի թափուր տեղի համար:

Մրցույթին կարող են մասնակցել՝

- ա) գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան ունեցող գիտնականները,
- բ) մագիստրոսի կամ դիպլոմավորված մասնագետի որակավորում ունեցող մասնագետները:
- Ամերիաժեշտ է ներկայացնել հետևյալ փաստաթղթերը՝
- ա) դիմում.
- բ) լուսանկար.
- գ) քաղվածք աշխատանքային գրքույկից.
- դ) ինքնակենսագրություն.
- ե) բարձրագույն կրթության դիպլոմի պատճենը.
- զ) գիտական աստիճանը հաստատող դիպլոմի (դիպլոմների) պատճենը.
- է) կադրերի հաշվառման անձնական թերթիկ.
- ը) տեղեկանք մշտական բնակության վայրից.
- թ) հրատարակված աշխատանքների ցանկ.
- ժ) գիտական կոչումը հաստատող փաստաթուղթ (առկայության դեպքում).
- ժա) բնութագիր վերջին աշխատավայրից:

Փաստաթղթերը պետք է ներկայացնել մեկ ամսվա ընթացքում (հայտարարությունը հրապարակելու օրվանից) հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Գր. Լուսավորչի 15, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ (գիտական քարտուղարին), հեռ. 56 53 37:

Գիտություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղրամյան 24բ, հեռ. 56-80-14:

Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 22.07.2015 թ.: Տպաքանակը՝ 500: noravyan@mail.ru

"ТИТУЛОН" ("Hayka") razeta HAH PA